

B E N J A M I N

MAGAZINE VAN JMW / CHANOEKA 2022 / JAARGANG 33 / NR. 130

David Wertheim

Als het over Joden gaat

Weemoed naar de rijsttafel

Terug uit Nederlands-Indië

Ooit Jesjeweboy

Nu Rembrandtkenner

ROYAL CONCERTGEBOUW

CHANUKAH 5783/2022

קונצרט חנוכה 5783/2022

75 YEARS ISRAEL

- Starring -

Cantor Israel Nachman

Barry Mehler, Musical Director & Producer

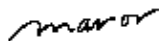
Featuring The Jewish Amsterdam Chamber Ensemble

Sunday, 25th December 2022 | 8:15pm | 8th night of Chanukah
The Concertgebouw Amsterdam | Main Hall

Tickets available via www.concertgebouw.nl להזמנת כרטיסים
At the Box Office or by phone: 020-6718345

Foto: D. Spits

Brought to you by

Benjamin 130 / jaargang 33 / Chanoeka 2022

BOB HIJMANS ZITTEND VOORAAN IN HET MIDDEN, TUSSEN HET PERSONEEL VAN HET HOF VAN JUSTITIE IN MAKASSAR, CA. 1949

Inhoudsopgave

- 4** Foto / **Oratie Bart Wallet**
- 8** Kunst / **Gary Schwartz**
- 10** Hoofdinterview / **David Wertheim**
- 14** Ergernissen / **Verhullend taalgebruik**
- 15** Feestdagen / **Chanoeka**
- 16** Cultuur / **Ladino**
- 18** Column Krantz / **Reptielen**
- 20** Mediene / **Bussum**
- 23** Joodse traditie / **Besnijden**
- 26** Mijn Leven / **Leo Groenteman**
- 28** Gemeenschap / **Beth Shalom**

- 34** Boeken / **Joodse bijdrage en meer**
- 36** Eten / **Bij Chabad op de Zuidas**
- 40** Eitzes / **Assimilatie**
- 42** Uitgelicht / **Mediation**

Agenda/groepen, Lev, Mediene,
CDR, Sjoekertjes en BSP **vanaf pagina 43**

Bart Wallet hield op 26 oktober zijn oratie, oftewel inaugurele rede, in de aula van de Universiteit van Amsterdam in de Oude Lutherse kerk nadat hij vorig jaar aangesteld was op de eerste voltijds leerstoel voor Joodse geschiedenis in Nederland. Officieel: Hoogleraar Joodse studies: vroegmoderne en moderne geschiedenis, in het bijzonder in Amsterdam, in de Faculteit der Geesteswetenschappen.

De oratie was getiteld 'De lucht van Amsterdam maakt wijs'. Grondlijnen voor een kritische joodse stadsgeschiedenis' en kan hier worden teruggekeken: <https://www.uva.nl/content/evenementen/2022/10/de-lucht-van-amsterdam-maakt-wijs.html> en via de QR-code hiernaast.

Benjamin online interviewde Wallet op 28 augustus vorig jaar over zijn benoeming en die clip is terug te vinden via benjaminmagazine.wordpress.com. Bart Wallet schrijft al jaren regelmatig voor de Benjamin.

"Een vertrouwde sfeer"

Dat is dichtbij voor mij"

We zijn er voor iedereen met zorg én nesjomme

Ziekenhuis Amstelland

Ziekenhuisamstelland.nl

aangenaam dichtbij

mr L.E. Visserhuis
Joods woonzorgcentrum

Zelfstandig en verzorgd wonen

Mooi kleinschalig woonzorgcentrum in Benoordenhout, Den Haag met ruime appartementen en verpleeggroepen.

Wilt u zelfstandig blijven wonen en indien nodig verpleeghuiszorg thuis/thuiszorg inschakelen? Dat kan in onze 36 appartementen. Voor ouderen die niet meer de regie over hun leven kunnen voeren, zijn er psychogeriatrische en somatische verpleegplaatsen in zeven kleinschalige woongroepen. Nog geen zorg nodig? Iedereen is welkom in ons restaurant.

Voor meer informatie: 070 3143800
of de website: www.jbc-visserhuis.nl

De Benjamin vind je overal – Help de Benjamin jou ook te vinden

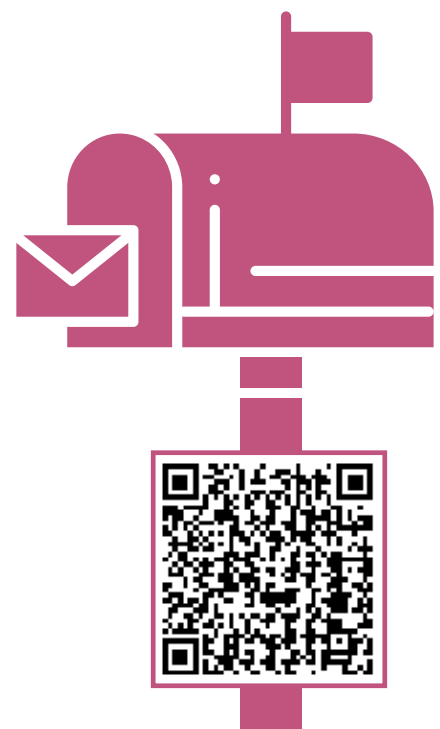
De Benjamin is steeds actiever online en wordt ook steeds vaker in digitale vorm gelezen en gevolgd. We communiceren ook steeds meer met onze lezers via email. Daarom:

Geef je email-adres op aan de Benjamin

Stuur een email naar benjamin@joodswelzijn.nl met 'email' als onderwerp **of scan de code** – we beloven je dan maar heel beperkt te benaderen met de dingen die voor de Benjamin van groot belang zijn en waarvan we denken dat die voor jou interessant kunnen zijn.

- Op de JMW website: joodswelzijn.nl/benjamin-magazine
- Facebook: @Benjaminmagazine
- Gesproken versie en podcast: **via de website**
- Extra online inhoud op benjaminmagazine.wordpress.com

Feest van het licht

We staan aan de vooravond van Chanoeka, feest van het licht. Acht dagen lang in huis met elkaar de kaarsen aansteken, lekker eten, gezelligheid en warmte. Het feest waarop de Joodse gemeenschap de herinwijding van de tempel viert. Een oud gebouw dat opnieuw in gebruik werd genomen.

Strategieplan 2023-2027

Dat woord herinwijding en die combinatie tussen oud en nieuw doet mij denken aan het proces dat JMW de laatste maanden heeft doorgemaakt. Maanden waarin er hard is gewerkt aan een nieuw strategieplan dat de titel 'Sturen op veerkracht en verbinding' heeft gekregen. Daarin hebben wij een nieuwe visie en missie geformuleerd die, samen met zeven speerpunten, richting geven aan het werk van JMW de komende vijf jaar. Het beschrijft de balans die wij zoeken tussen de vertrouwde hulpverlening die u van ons gewend bent enerzijds, en een focus op de positieve beleving van de Joodse identiteit anderzijds. Op die manier willen wij mede vorm geven aan de Joodse gemeenschap van morgen, waarin iedereen het Joodse leven kan leiden dat hij of zij wil. Als u interesse heeft, kunt u het strategieplan inzien op onze website.

Samenwerking

Maar ook verbinding, zowel binnen, als buiten de Joodse gemeenschap, staat in het strategieplan centraal, met veel aandacht voor samenwerking met andere partijen. Een voorbeeld daarvan is onze samenwerking met Pelita, een stichting die opkomt voor oorlogsgetroffenen van Nederlands-Indië. Al is de context anders, de behoeftes van onze doelgroepen komen sterk overeen. Momenteel werken wij samen met Pelita en het Nederlands Veteraneninstituut aan een loket waar mensen van de tweede generatie terecht kunnen voor informatie en hulp, waarvan het de verwachting is dat het in de loop van 2023 operationeel zal zijn. Ook de Benjamin heeft

informele banden aangeknoopt met het Pelita magazine. Los daarvan kunt u in dit nummer lezen over Joden die destijds terugkeerden uit Nederlands-Indië.

Financiële zorgen en telefonisch spreekuur

De stijgende kosten voor levensonderhoud en energie baren velen van ons zorgen. Ook gezinnen en individuen met middeninkomens die tot nu toe nooit financiële problemen ondervonden, kunnen in deze tijden moeite hebben het hoofd boven water te houden. We vinden het belangrijk u er op te wijzen dat JMW ook in deze gevallen hulp kan bieden, door mee te denken en waar mogelijk te helpen met concrete oplossingen. Weet dat u niet de enige bent die te maken heeft met geldzorgen. Ik nodig u graag uit om hierover met ons in gesprek te gaan. Wij kunnen helpen bij het vinden van een oplossing.

U kunt daarvoor een afspraak maken met onze maatschappelijk werkers. Vanaf maandag 2 januari 2023 worden de tijden van ons telefonisch spreekuur aangepast en zijn onze maatschappelijk werkers te bereiken van maandag t/m vrijdag tussen 09.00-13.00 uur op 088 165 22 00. U kunt hen daarnaast altijd een email sturen via spreekuur@joodswelzijn.nl en wij zijn de hele dag open op afspraak.

Chanoeka is het feest van het licht, maar in de Joodse gemeenschap in Nederland sinds een aantal jaar ook het feest van muziek door het inmiddels traditionele jaarlijkse Chanoekaconcert. Ook dit jaar vindt dit concert weer plaats in het Concertgebouw in Amsterdam, en wel op zondag 25 december. Een prachtig evenement waar ik u graag op attendeer. Tot slot wens ik u heel fijne feestdagen en een mooie start van 2023. *Chanoeka same'ach*, een fijne Chanoeka.

Margo Weerts,
directeur-bestuurder JMW

Openheid en identiteit

Identiteit blijft ook voor Joden een tricky vraagstuk, zowel als groep als individueel. Aan de ene kant viert het identiteitsdenken al jaren hoogtij, aan de andere kant is het moeilijk te geloven dat we daar anno 2022 nog mee bezig zijn. Zo'n 2200 jaar geleden hadden de Makkabeeën het gemunt op andere Joden die naar hun zin te veel Helleniseerden. Het gevolg was het verhaal van Chanoeka waarin de buitenlandse invloed de deur werd gewezen, hoewel dat natuurlijk niet van lange duur was. Of misschien ging het wel om een ordinaire machtsstrijd en werd identiteit alleen maar als excuus gebruikt.

In het hoofdinterview gaat David Wertheim onder meer in op de manier waarop Joodse identiteit heden ten dage voor politieke doeleinden wordt ingezet, in Nederland vooral door niet-Joden. Verder maakt hij zich niet heel erg druk over een identiteitsvraagstuk als assimilatie, ook al staat hij aan het hoofd van het Menasseh Ben Israel Instituut dat zich sociaal-wetenschappelijk en cultureel-historisch bezighoudt met de Joodse identiteit.

Om nog even terug te komen op identiteitsvraagstukken binnen de Joodse gemeenschap, daar wemelt het uiteraard ook nog van. Daniël Metz schrijft in de historische rubriek, mede vanuit zijn persoonlijke achtergrond en als cultuurhistoricus, over de weinige aandacht die er na de oorlog was voor de aanzienlijke groep Joden die uit Nederlands-Indië kwam. Natuurlijk is het begrijpelijk dat overlevenden van de Sjoa met andere dingen bezig waren, maar het maakt de pijn van de overlevenden uit Nederlands-Indië er niet minder om en praat niet goed dat er niet veel ruimte was voor hun verhaal. Het is wrang dat deze gevoelens zijn ontstaan, mede omdat JMW vroeger, en nu opnieuw, wel degelijk heel goed heeft samengewerkt met de Stichting Pelita die zich inzet voor mensen uit het voormalige Nederlands-Indië.

Openheid naar elkaar en naar andere groepen in de samenleving kan heel goed samengaan met behoud van eigen identiteit. Sterker nog, het kan de sleutel zijn tot overleven. Dat valt te lezen in het stuk over de Joodse gemeenschap in Bussum, die van die openheid een traditie heeft gemaakt. Chanoeka sameach namens de redactie.

Ferry Biedermann, *hoofdredacteur*

Colofon

De Benjamin wordt uitgegeven door JMW, de welzijnsorganisatie voor Joods Nederland, en verschijnt vier keer per jaar in een oplage van 8.000 exemplaren. Het blad wordt op aanvraag gratis verstuurd naar in Nederland wonende abonnees en is ook online te lezen. Woont u in het buitenland en wilt u de papieren Benjamin? Dan wordt u voor de extra kosten na aanmelding door JMW gefactureerd voor de volgende vier nummers. U kunt zich abonneren door gebruikmaking van de antwoordbon in deze Benjamin, of door registratie via de aanmeldpagina www.joodswelzijn.nl/abonneren.

Wilt u de gratis Benjamin steunen, dan kunt u een donatie overmaken op rekening NL15INGB0000204420 ten name van Stichting JMW Bijdragen & Fondsen, Amsterdam. Het volgende nummer, 131, Pesach 2023, verschijnt 20 maart.

Benjamin redactie

Hoofdredacteur: Ferry Biedermann
Redactie: Karien Anstadt, Marianne Fuchs, Manja Pauka, Leslie Schwartz, Patrick Sternfeld, Jolan Toff
Correcties: Lea van Coeverden

Redactieadres

JMW
Van Boshuizenstraat 12
1083 BA Amsterdam
tel 088 165 22 00
E-mail: benjamin@joodswelzijn.nl
www.joodswelzijn.nl/benjamin-magazine

Vormgeving

Luna 3, Utrecht

Druk

Damen Drukkers, Werkendam

Voorpagina

David Wertheim
foto Suzanne van de Kerk

Van Rembrandt tot Charlotte Salomon

De kunsthistorische blik van Gary Schwartz

TEKST MANJA PAUKA FOTO CARLA VAN DE PUTTELAAR

Gary Schwartz heeft in zijn lange carrière als kunsthistoricus en uitgever een aantal behoorlijke wapenfeiten op zijn naam staan. Hij is Rembrandtkenner bij uitstek en heeft onder meer vraagtekens gezet bij de bijzondere relatie die de schilder zou hebben gehad met Joden. Ook ontsloot hij in 1981 het werk van Charlotte Salomon met zijn boek *Charlotte Salomon, leven of theater?*

Gary, sinds de jaren zestig in Nederland, werd in 1940 geboren in het New Yorkse Brooklyn. De streng orthodoxe grootvader van Gary van vaderskant kwam uit Polen en was al sinds 1910 in de Verenigde Staten. Gary's moeder kwam in 1921 met haar ouders uit Boedapest, Hongarije. Haar vader was een orthodoxe rabbijn, die in Brooklyn een nieuwe gemeente vond.

Met veel warmte vertelt Gary over zijn jeugd en het gezellige Joodse leven in de jaren veertig in Brooklyn, waar al zijn grootouders en ooms en tantes met hun gezinnen op loopafstand van elkaar woonden. Tot zijn zestiende ging hij naar de Jesjiewa (religieuze dagschool), maar een orthodox-Joodse toekomst zag hij voor zichzelf niet. Via een speciaal programma werd hij toegelaten tot New York University, waar hij kunstgeschiedenis studeerde.

Nederland en Rembrandt

Op reis door Europa bezocht hij als student Nederland, waar hij zich direct thuis voelde. Met een studiebeurs voor een jaar, kwam hij in 1965 aan in het Kunsthistorisch Instituut in Utrecht waar hij zijn Nederlandse echtgenote, Loekie, leerde kennen. Daarna vond hij werk bij Meulenhoff International uitgevers, waar hij als assistent en redacteur van Rembrandtkenner Horst Gerson meewerkte aan een groot boek over de schilderijen van Rembrandt.

Hoewel Gary als student al veel over Rembrandt had geleerd werd hij door dit project, en alles wat hij leerde van Gerson, een echte Rembrandtspecialist. Als zelfstandig uitgever gaf hij onder meer het boek *Alle schilderijen van het Rijksmuseum* uit. Zelf schreef Gary enkele boeken over Rembrandt. Tot op heden wordt hij geconsulteerd bij vraagstukken over de schilder, publiceert hij wetenschappelijke artikelen en columns op zijn eigen website de Schwartzlist, en is hij betrokken bij het tot stand komen van exposities.

Al in 1968 kochten Gary en Loekie buitenplaats "de Boomgaard" in Maarssen aan de Vecht, waar ik ze spreek. Iedereen verklaarde ze destijds voor gek dat ze zo'n oud huis wilden hebben. Maar hun kinderen groeiden er op en ze hebben het in de oude staat weten te houden. Er zijn beschilderde plafonds en marmeren vloeren, oude houten paneeldeuren en luiken voor de ramen.

Ze wisten tot voor kort weinig over de voormalige bewoners en eigenaren van het huis, tot ze zich daarin gingen verdiepen en ontdekten dat Jacob Athias, de eerste Sefardische eigenaar, een neef van Joseph Athias was geweest. Deze speelde vanaf 1658 als boekdrukker en uitgever een belangrijke rol in de Joodse boekdrukkunst. Dat voelt voor Gary alsof hij een lange traditie heeft voortgezet, omdat hij zelf van 1971 tot 1988 ook een uitgeverij had.

Charlotte Salomon

Als zelfstandig uitgever deed Gary in de jaren zeventig zijn grote ontdekking in het Joods Historisch Museum, waar hij bij het vertalen van een boek over hoogtepunten van

de verzameling op het werk van de kunstenaar Charlotte Salomon stuitte. Hij was onmiddellijk geraakt door de kracht van haar unieke werk. Het museum bleek in het bezit te zijn van 1325 gouaches en transparantvellen van Charlotte Salomon, waaronder de 769 genummerde gouaches waaraan Charlotte de titel *Leven? Of Theater?* gaf, en dat zij maakte in de oorlogsjaren in Zuid-Frankrijk. Gary kreeg toestemming om het werk uit te geven, met alle afbeeldingen paginagroot en in full-color. Op de Jerusalem Book Fair in 1979 kreeg hij een bestelling voor 25.000 exemplaren in het Engels. Met Nederlandse en Duitse uitgaven en herdrukken produceerde hij bijna 50.000 exemplaren, de grootste uitgeversprestatie van zijn leven, aldus Gary.

Tegelijk met de uitgave in februari 1981 van zijn boek *Charlotte Salomon, Leven of Theater?* was er een expositie in het Joods Historisch Museum, plus de première van de film van Frans Weisz en Judith Herzberg over Charlotte. Binnen enkele weken waren de 3000 exemplaren van de Nederlandse handelseditie uitverkocht, een bijzondere prestatie, aangezien het boek 110 gulden kostte, een groot bedrag. Boekhandelaren kwamen bij Gary aan de deur om te vragen of er nog exemplaren voor de verkoop over waren. Het werk van Charlotte Salomon, die voorheen

onbekend was bij het grote publiek, was daarmee voorgoed op de kaart gezet.

Het niet-Joodse bruidje?

Als Rembrandtkenner heeft Gary al in 1984 in zijn biografie van Rembrandt vraagtekens gezet bij het algemeen geaccepteerd denkbeeld dat de schilder een bijzondere sympathie voor, of verbondenheid met, Joden zou hebben. De gedocumenteerde contacten met Joden gaan over ruzies of normale opdrachten. Zijn collega kunsthistorici wilden daar toen, en sommigen nu nog, niet aan. Het schilderij *Het Joodse bruidje* kreeg pas in 1828 deze titel van een kunstverzamelaar; er is niets dat erop wijst dat het hier een Joods paar betreft, aldus Gary. Een ets van Rembrandt, die sinds 1751 *Het kleine Joodse bruidje* heet, is een voorstelling van de heilige Catharina.

“Respectvol tegenover Joden zijn, een gevierd kunstenaar en tegelijk rebels.”

Toch had de mythe van Rembrandts sympathie voor de Joden belangrijke gevolgen. Joodse kunstenaars, vooral uit Oost-Europa, die zich vanaf het midden van de 19de eeuw wilden vrijmaken van traditionele Joodse beroepen, wilden Rembrandt graag als een rolmodel zien. Hij zou immers respectvol tegenover Joden zijn, een gevierd kunstenaar en tegelijk rebels.

Ook in die periode gingen Frans-Joodse kunstverzamelaars zoals de Rothschilds, Rembrandts schilderijen verzamelen om in het antisemitische milieu in Parijs te bewijzen dat zelfs Rembrandt, een held van de Europese cultuur, Joodse sympathieën had.

De tentoonstelling *Rembrandt seen through Jewish eyes* in het Jewish Museum and Tolerance Center in Moskou, waarbij Gary als gastcurator betrokken was, kon niet doorgaan door de Russische aanval op Oekraïne. Wel heeft hij een vierdelig webinar georganiseerd met bijdragen van wetenschappers en Rembrandt specialisten, te zien via de website van Gary: www.garyschwartzhistorian.nl •

Gefascineerd door de interesse in Joden

“Ik wil liever bijzonder gevonden worden om wie ik ben.”

TEKST MARGALITH KLEIJWEGT FOTO'S SUZANNE VAN DE KERK

Voor een directeur van een instituut dat zich richt op de Joodse geschiedenis houdt David Wertheim er wellicht onorthodoxe ideeën op na. Hij maakt zich niet druk over assimilatie en contextualiseert antisemitisme, hoewel hij zich er terdege van bewust is dat het nog steeds bestaat. In zijn recente boek *Waar gaat het over als het over Joden gaat?* kijkt hij naar de buitensporige belangstelling die er voor Joden is.

David Wertheim, 52, is directeur van het Menasseh Ben Israel Instituut, genoemd naar de rabbijn, schrijver en stichter van de eerste Hebreeuwse drukkerij in Amsterdam. Het instituut is heel ijverig op het gebied van Joodse geschiedenis, het ontsluiten en digitaliseren van Joodse archieven en het organiseren van publieksevenementen. Het werkt nauw

samen met het Joods Museum, de VU en de UVA en financiert de hoogleraren Joodse Studies die aan beide universiteiten zijn verbonden. Voor de VU is dat sinds 2021 Jessica Roitman en afgelopen oktober hield Bart Wallet zijn inaugurele rede aan de UvA.

Wertheim, die al deze activiteiten in goede banen leidt, studeerde vier jaar algemene geschiedenis in Israël en specialiseerde zich pas toen hij weer terug was in Nederland in Joodse geschiedenis. Hij promoveerde in Utrecht op *Salvation through Spinoza*, over de Joodse waardering voor Spinoza in de Duitse Weimarrepubliek. Nog steeds verdiept hij zich met veel genoegen in de Joodse geschiedenis, maar inmiddels maakt hij ook uitstapjes naar het hier en nu. David Wertheim heeft een onderzoekende geest en is een scherpe denker die geen taboe uit de weg gaat, niet om te provoceren, maar omdat hij erachter wil komen hoe dingen in elkaar zitten.

Hij schreef onlangs een essay voor een bundel over antisemitisme, *Antisemitisme als excuus*, waarin hij onderzocht of het verwijt van antisemitisme soms een blijk van gemakzucht is, een excuus om niet meer na te hoeven denken. Een van de voorbeelden was een parlementair debat over corona waarbij collega Kamerleden Thierry Baudet op emotionele wijze aanvielen en hem antisemitisme verweten; ze hadden het alleen nog daar over en kwamen niet met argumenten tegen zijn standpunt over corona, terwijl het belangrijke debat daar juist over ging. Natuurlijk was het goed dat ze verontwaardigd waren, maar daar had het niet bij moeten blijven. Op die manier kreeg Baudet weer alle aandacht over de rug van Joden. In Wertheims gedachtegang was

het niet juist, en misschien zelfs te makkelijk om Baudet alleen af te serveren op het verwijt van antisemitisme.

Waar gaat het over?

In september kwam Wertheims boek *Waar gaat het over als het over Joden gaat?* uit. Hij wilde onderzoeken waarom zoveel niet-Joden een opvallende belangstelling voor Joden hebben. Om daar een antwoord op te vinden bezocht hij een sterk uiteenlopend gezelschap, van oud-premier Dries van Agt, die Wertheim “de zoveelste hoogbegaafde zoon van het zo hoogbegaafde volk” noemde, een ex-medewerker van de PVV, maar ook Ajax-supporters en Christenen voor Israël. Zijn zoektocht leverde een interessant en zeer leesbaar boek op, ook met af en toe de nodige humor. Zijn manier van analyseren zet je aan het denken.

Wanneer begon je belangstelling voor dit onderwerp?
“Toen Wilders opkwam was ik gefascineerd door zijn grote

en positieve belangstelling voor Israël en het Jodendom. Ik ben vooral geïnteresseerd in belangstelling voor Joden wanneer er een agenda achter zit en het leek of hij zich via Joden wilde legitimeren.”

“Omdat ze heel veel goeds voor de Joden deden.”

De rechts-populist Wilders verbond als eerste zijn nationalistische agenda met de Joodse zaak, betoogt Wertheim. Door te stellen dat je als nationalist heel goed vóór Joden kon zijn, door zo achter de Joden te gaan staan, doorbrak hij het taboe op nationalisme. Toen nationalisme minder omstreden was, durfde hij zelfs op de foto met Marine le Pen.

Dat veel Joden een zwak voor Wilders hadden, en hebben, begrijpt Wertheim. “Zij hebben het gevoel dat hij voor

ze opkomt, de oudere generatie gaat nog altijd gebukt onder existentiële angsten, de jongere generatie heeft daar gelukkig minder last van.”

Hij vertelt over een recensie die het NIW publiceerde met kritiek op de badinerende toon waarop Wertheim in zijn boek over Christenen voor Israël zou hebben geschreven. “Ik moest goed in mijn oren knopen dat wij Joden blij moesten zijn met christenen voor Israël omdat ze heel veel goeds voor de Joden deden.”

Opperrabbin Binyomin Jacobs komt ook in zijn boek voor, “Ik vind het fascinerend dat hij veel van zijn tijd alleen nog maar bezig is met de christelijke wereld.” Komt dat ook niet omdat er steeds minder orthodoxe Joden zijn?

“Ja natuurlijk, ook dat. Maar ik denk dat hij in dat gezelschap een erkenning en belangstelling krijgt die hij misschien minder in de Joodse gemeenschap krijgt.”

— *Hoe ben je zelf opgegroeid?*

“Ik ben in Groningen geboren, daarna naar Maarsbergen verhuisd, echt de mediene. Mijn ouders zijn allebei Joods en ze hebben elkaar in Venetië ontmoet toen ze onderweg waren naar Israël waar ze vier jaar hebben gewoond. Nadat ze terug waren zijn mijn broer (cabaretier Micha Wertheim) en ik geboren. We zijn niet religieus maar wel met de traditie opgegroeid, we kregen Joodse les van diezelfde rabbijn Jacobs, maar we waren tegelijk wel seculier. We aten niet koosjer, maar vierden wel de feestdagen zoals Chanoeka en de sederavond met Pesach.”

“Mijn belangstelling voor dit onderwerp is niet op angst gebaseerd.”

Mijn grootouders van moeders kant kwamen uit Brabant, Joël Cahen, de vroegere directeur van het Joods Museum, is de broer van mijn moeder, mijn oom dus. Mijn ene grootvader was zakenman, mijn andere grootvader beeldhouwer. Hij heeft Auschwitz overleefd. Mijn moeder was met haar moeder ondergedoken en mijn andere grootvader kon via Westerbork en Theresienstadt naar Zwitserland ontkomen.”

— *Je groeide op in een niet-Joodse omgeving, werd je ooit op je Joods-zijn aangesproken?*

“Het was algemeen bekend dat ik Joods was en daar vertelde ik wel eens wat over. Ik heb ooit onze buurtkinderen *ma nisjtana* leren zingen. Kleine kinderen leren dat als een van de eerste Hebreeuwse liedjes omdat ze dat tijdens de seder horen te zingen. We legden de liedjes uit, en vertelden wat er gebeurde tijdens Pesach en andere feesten, ze waren wel geïnteresseerd. Als we Chanoeka vierden zeiden we ook: kom maar langs.”

Antisemitisme

David Wertheim realiseert zich terdege dat antisemitisme nog altijd voorkomt, maar hij heeft het zelf nauwelijks aan den lijve ondervonden. Toen hij dat hardop tijdens een debat over antisemitisme vrij onderkoeld meedeelde, kwam er na afloop een oudere man naar hem toe die hem vermanend toesprak. Het was gevaarlijk om zoiets hardop te zeggen, zei de man. Besepte Wertheim niet dat hij op die manier antisemieten in de kaart speelde? Dat hij antisemitisme zo relativiseerde, was ondermijnend voor degenen die zich tegen antisemitisme inzetten.

Weer die existentiële angst, merkt Wertheim op, “De oudere generatie denkt: Iedere hulp die we kunnen krijgen moeten we met beide handen aangrijpen, en dat snap ik. Het verschil is dat mijn belangstelling voor dit onderwerp niet op angst is gebaseerd.”

Het viel hem bij de verschijning van zijn boek op dat hij veel complimenten kreeg over de wijze waarop hij zich

voor andere groepen openstelde, “Ze waren verbaasd dat ik mensen die heel ver van mij afstaan, wilde begrijpen. Ik had niet verwacht dat dat zo aan het boek zou opvallen, eerder de wijde waaier en de humor waarmee ik het heb opgeschreven. Voor mij is dit juist een hele natuurlijke manier van werken, ik ben nieuwsgierig, ik wil weten wat er buiten mijn bubbel gebeurt en ik werk ook vanuit een intellectuele drang.”

— *In een interview met de Volkskrant zei je: ik wil niet bekeken worden vanuit de stam waar ik toe zou behoren. Dat gebeurde wel in de gesprekken die je voerde.*

“Dat een aantal gesprekspartners mij zo bijzonder zou vinden had ik niet verwacht en die constatering gaf me een onbehaaglijk gevoel. Voor sommige christenen heb ik een soort Divine Spark. Prima, maar als het maar niet is omdat ik Joods ben.

— *Hebben niet-Joden Joden door de eeuwen heen niet altijd als anders gezien?*

“Wat bedoel je daarmee? Dat je je er niet tegen moet verzetten?”

— *Ja.*

Even is het stil. “Haha! Je bedoelt: *Resistance is futile*, die quote komt uit Star Trek, daar zou ik me toch ongemakkelijk bij voelen. Ik wil liever bijzonder gevonden worden om wie ik ben, dan omdat ik Joods ben. Daar zit wel een soort van frustratie. Ik wil niet dat dat de reden is.”

— *Maar toch is het soms zo.*

Schouderophalend: “Dat dat voor sommige mensen zo zal blijven is me tijdens de gesprekken voor mijn boek inderdaad wel duidelijk geworden.”

Hij denkt even na: “Ik heb ook niet de ambitie om dat te veranderen. Er zijn trouwens ook genoeg niet-Joden die zich afvragen waarom anderen zoveel met Joden hebben. Een obsessie met Joden kan extreme vormen aannemen, zoals bij mensen die niet Joods zijn, maar zich wel zo voelen, die zich ermee vereenzelvigen.”

Joods voelen of zijn

In zijn boek is zo iemand de niet-Joods actrice Jip Wijngaarden die toen ze jong was op toneel de rol van Anne Frank speelde en daardoor beroemd werd. Ze kreeg het idee dat overlevenden haar als een Anne Frank zagen, omdat ze na de voorstellingen zo op haar reageerden en haar daar op aanspraken. Die rol is heel bepalend voor haar leven geweest, Joden blijven voor haar iets mystieks houden, zo ziet ze Wertheim als een soort medium van God.

Door het boek vertrouwen mensen hem van alles toe, zoals de lezer die hem vertelde dat haar vader in gezelschap altijd deed of hij Joods was. “Ik heb wel eens iets geschreven over Carl Friedman, de schrijfster van mooie boeken als *Tralievader* en *Twee koffers vol*.” Friedman suggereerde dat ze Joods was, maar, tot ontzetting van haar lezers, bleek ze dat helemaal niet te zijn.

“Heel tragisch”, vindt Wertheim. “Maar ook heel

interessant. Ik heb voor het boek met Wim Kortenoeven gesproken, een oud PVV-medewerker die zich in alles Joods voelde en dat ook uitdroeg. Inmiddels is hij uitgekomen (Joods geworden, *red.*). Toen ik hem het boek stuurde ter autorisatie vertelde hij dat hij naar Israël was gegaan en op West Bank woonde.”

— *Ben jij voor je gevoel geassimileerd?*

Lange stilte. “Ja, daar kan je natuurlijk een enorme schaal op loslaten van heel erg tot heel erg niet ...” Lachje, “dat is een hele leuke vraag”, weer een lange stilte. “Ik was gevraagd om een stukje voor het blad van het Joods Museum te schrijven en daarin heb ik gebruik gemaakt van een quote van Hannah Arendt die ik erg mooi vind. Die gaat over haar Joodse identiteit. Zij heeft het over ‘dankbaarheid voor het gegevene’. Ik ben dankbaar dat ik Joods ben omdat dat is wie ik ben, dat is mijn achtergrond, in die zin heb ik geen zin om te assimileren. Wat ik niet altijd leuk vind is dat, omdat je Joods bent, je door de buitenwereld op een bepaalde manier wordt bekeken, ook binnen de Joodse wereld.”

— *Je hebt een zoon, wat geef je aan hem door?*

“Ik vind dat mijn zoon goed moet begrijpen dat zijn vader Joods is en zijn moeder niet, die beide kanten zitten in hem. Ik wil hem niet helemaal verjoodsen, maar ik vind het wel belangrijk dat hij bij zijn grootouders Chanoeka viert en hij er genoeg van af weet.

“Ergere dingen in de wereld dan dat bepaalde Joden steeds verder assimileren.”

Ik heb geluk gehad dat in mijn familie iedereen wel bewust Joods is geweest en zionistisch, ze hebben genoeg kennis kunnen overdragen. Mijn grootvader was daarnaast de beeldhouwer Jobs Wertheim, bijzonder geassimileerd. Zozeer dat hij na de oorlog het Monument van Joodse Erkentelijkheid gemaakt heeft met naakten die hij niet besneden had afgebeeld.”

— *Wat zie je in de nieuwe generatie gebeuren?*

Volgende generaties komen steeds verder van de oorlog af te staan signaleert Wertheim, terwijl er ook een groep jongeren rond het CIDI is, die zich heel strijdbaar tegen antisemitisme opstelt en bijna kritiekloos tegenover Israël staat.

Dat is één kant van de zaak. “Wat me verder opvalt is dat er een verdergaande assimilatie gaande is, mensen die nog maar heel weinig hebben met hun Jodendom en voor wie dat ook geen probleem is. Die al generaties gemengd gehuwd zijn, voor mij geen probleem, maar er zijn mensen die daar enorm mee zitten. Ik vind dat er ergere dingen in de wereld gebeuren dan dat bepaalde Joden steeds verder assimileren.” •

10x ERGERNISSEN

Verhullend taalgebruik

Het leven staat bol van mooie smoesjes en verkooppraatjes. Jan Toff kan zich behoorlijk ergeren aan dit verhullend, of eigenlijk misleidend, woord- en beeldgebruik.

- 1 In een commercial pakt iemand lachend iets uit de overzichtelijk ingedeelde, nagenoeg lege ijskast. Ik kan in mijn volgestouwde ijskast nooit iets vinden en raak geïrriteerd omdat ik voor de zoveelste keer iets omstoot.
- 2 Als de overheid enthousiast een vernieuwing aankondigt, wordt vaak terloops vermeld dat dit budgettair neutraal moet zijn. Dat betekent dus dat het geen extra geld mag kosten.
- 3 In Tel Aviv staan op de schutting van de bouwput van de nieuwe metro vrolijke afbeeldingen van hoe het er uit gaat zien. Er is een perron getekend waar enkele mensen gezellig met elkaar staan te keuvelen. De realiteit zal zijn dat op de overvolle perrons de reizigers zich zullen verdringen om er als eerste in de metro te kunnen.
- 4 “Leef spannend” is een reclameleus voor gokken. Het is helemaal niet spannend dat mensen verslaafd raken aan gokken en zich in de schulden steken.
- 5 “Kom wonen in Hyde Park in de metropoolregio Amsterdam”, staat in de advertentie. Pas na uitgebreid speurwerk kom ik erachter dat dit in Hoofddorp is.
- 6 “Strand Zuid” is de hippe benaming van een restaurant achter de RAI in Amsterdam. Volgens de Van Dale is een strand “het langs de zee gelegen land dat aan de oppervlakte uit zand bestaat”. Er staan echter een aantal ligstoelen op gestort zand aan een drabbige vijver waarin je notabene, als je het al zou willen, niet mag zwemmen.
- 7 De beroemde Golden Gate Bridge in San Francisco staat op de website van het reisbureau te schitteren onder een onbewolkte hemel. Het is er echter vaak, zoals ik zelf heb ervaren, mistig. Je kan er dan nauwelijks iets van zien.
- 8 In de tv-reclame zie je in een vrijwel lege supermarkt de caissière gezellig met een klant babbelen. Als ik bij de kassa wacht is de caissière in een druk gesprek gewikkeld met een collega. Als ik bij de zelfscankassa afreken moet ik vaak wachten tot mijn boodschappen gecontroleerd zijn.
- 9 Airbnb afficheerde zich in een advertentie als zeer betrokken bij het welbevinden van de bewoners van de stad. Het is echter een op winst gebaseerd bedrijf dat in Amsterdam op geen enkele manier wilde meewerken aan de door het stadsbestuur opgelegde regelgeving. Bovendien zorgt de verhuur van logeerruimte in de praktijk vaak voor veel overlast voor met name de burens.
- 10 Een nieuw model auto wordt aangeprezen met de slogan “sportief rijden”. Daarmee wordt bedoeld dat je er als een gek mee kan scheuren en dus een gevaar vormt voor medeweggebruikers. •

FOTO: PATRICK STERNFELD

Uit de hand gelopen **ruzie** over een gym

TEKST ASJER WATERMAN

Er is een bekende mop over een Joodse man die schipbreuk lijdt en op een onbewoond eiland terecht komt. Wanneer hij na jaren wordt gevonden door een groep mensen die per toeval op het eiland stuit, geeft hij hen een rondleiding. Op een gegeven moment komen ze bij een plek waar twee hutjes tegenover elkaar staan.

“Dit zijn de synagoges,” vertelt de man trots. “Synagoges?” vraagt een ander. “Meervoud? Waar heb je in hemelsnaam twee synagoges voor nodig in je eentje?” “Simpel”, antwoordt de man, wijzend naar het ene hutje, “Dit is de synagoge die ik altijd bezoek, en dat daar is de synagoge waar ik NOOIT een stap binnen zou zetten.”

Het is een mop die illustreert dat Joden graag van mening verschillen. “Twee Joden, drie meningen”, is een veelgehoord cliché. En: “De Talmoad staat vol met mensen die het met elkaar oneens zijn!”

Weggemoffelde Makkabeeën

Is het écht zo dat Joden vaker onenigheid hebben dan andere volkeren, of zijn Joden eigenlijk net gewone mensen en houden ze allemaal wel van een conflict op z’n tijd? Wie zal het zeggen? Maar dat Joden zich vaak op die eventuele karaktereigenschap laten voorstaan, dát is zeker.

Het is dan ook markant te noemen dat de rabbijnen hard hun best hebben gedaan om bepaalde onenigheden tussen Joden juist aan de geschiedenisboeken te onttrekken. Want wist u dat Chanoeka eigenlijk helemaal niet gaat over een eensgezind Joods volk dat gezamenlijk in opstand kwam tegen de Griekse bezetter? Maar juist over een interne strijd tussen Joden met verschillende opvattingen?

Het verhaal van Chanoeka staat beschreven in het boek Makkabeeën. Maar haast u niet naar de boekenkast om een Tenach (Joodse bijbel) te raadplegen: in de Joodse canon is dit boek niet opgenomen.

Waarom niet? Wel ... u leest in het boek onder andere over het Jeruzalem ten tijde van Antiochus.

En wat blijkt al in hoofdstuk 1? Het waren niet zozeer de Grieken die Joden vreemde praktijken wilden opleggen, waartegen de Makkabeeërs vervolgens in verzet kwamen, maar het waren juist Joden zélf die een heel aantal van de Griekse gebruiken overnamen. Die bijvoorbeeld een Gymnasium wilden stichten of aan andere Hellenistische activiteiten wilden meedoen. Aan de andere kant stonden Joden die zich tegen deze Helleniserende invloed wilden verzetten en inderdaad, zoals we het verhaal kennen, in opstand kwamen. Niet tegen de overheersers, maar in eerste instantie tegen hun mede-Joden met wie zij van mening verschilden. Een gewelddadige opstand, zeg maar gerust een soort Joodse burgeroorlog.

Niet zo puristisch

Dat het Jodendom invloeden van de dominante cultuur overneemt is een proces dat overal, en in elke tijd van de geschiedenis voorkomt. De Griekse cultuur heeft invloed gehad op het Jodendom, maar ook de Arabische filosofen, of mystieke tradities. In Nederland kennen we de onvolprezen Chanoeklaas, een typisch voorbeeld van invloed van de dominante cultuur op het Jodendom. Dat er meningsverschillen ontstaan over hoe ver die invloed mag gaan, is alleen maar logisch.

De rabbijnen wilden misschien niet herinnerd worden aan deze ietwat treurige episode in de geschiedenis, maar dat is toch wat onzinnig. Het verhaal van Chanoeka pleit er juist voor dat we meningsverschillen de ruimte geven, en niet laten ontsporen tot een bloedige, interne strijd. Dat we niet te bang moeten zijn voor wat diversiteit en er best verschillende meningen op na mogen houden. Met elkaar van mening verschillen is juist een onderdeel van wat Joods zijn is. De mop van de Joodse man op het onbewoond eiland is niet voor niets zo herkenbaar. En van mening verschillen is best leuk, zolang er maar geen echte bonje van komt. Daar steek ik graag acht dagen lang kaarsjes voor aan. Chanoeka same’ach! •

Terracotta Panathenaic amphora,
Metropolitan Museum of Art (CCO 1.0)

De muzikale comeback van het Ladino

Judeo-Spaanse liederen

TEKST KARIEN ANSTADT

Ladino, zeg maar de Sefardische tegenhanger van het Jiddisch, werd tot de vorige eeuw veel gesproken onder Joden in en uit het Middellandse Zeegebied en leek daarna snel te verdwijnen. Maar de taal heeft de laatste tijd een comeback gemaakt via de muziek. Hoe hedendaagse zangeressen met een Sefardische achtergrond zich lieten inspireren en het Ladino toch weer op de kaart wisten te zetten.

Heel opvallend is dat drie zangeressen met Israëlische wortels onder invloed van ouders en grootouders in het Ladino zijn gaan zingen. Het levert niet alleen fascinerende muziek op, maar houdt ook een taal die een lange geschiedenis heeft levend.

Ladino bestond al in het middeleeuwse Spanje, maar de term werd toen gebruikt voor teksten uit de tora die woord voor woord vanuit het Hebreeuws in het Spaans werden vertaald. Het ging om een schrijftaal. Ladino als spreektaal ontstond pas na de verbanning van de Joden uit Spanje door Ferdinand II van Aragon en Isabella I van Castilië in 1492. Grote groepen Spaans sprekende Joden vestigden zich toen in het Ottomaanse rijk, vooral in de Balkan, in het huidige Turkije, maar ook in het Midden-Oosten, Noord-Afrika, Sicilië, Sardinië, Napels en Venetië. Ladino was in wezen Spaans, eigenlijk Castiliaans, met tal van andere elementen, zoals Aragonees, Catalaans, Frans, Italiaans, Portugees en Hebreeuws. Op de Balkan

kreeg het Ladino leenwoorden uit het Turks en Grieks, uit de Slavische talen en het Roemeens. In Noord-Afrika sprak men weer een andere variant, zoals het Haketia in Marokko.

Bloei en ondergang

De bloei van het Ladino vond vooral plaats in het Ottomaanse rijk. In de havenstad Thessaloniki vormden de Joden tot ver in de twintigste eeuw de grootste bevolkingsgroep en daar werd die taal dan ook de lingua franca. Er werden boeken in het Ladino gedrukt en er waren drie kranten in het Ladino. Na 1945 nam het aantal sprekers in rap tempo af. De Sefardische Joden op de Balkan waren grotendeels door de nazi's omgebracht, behalve in Bulgarije en Turkije. De meerderheid van de Noord-Afrikaanse Joden emigreerde naar Israël waar ze Hebreeuws ging spreken. Een aantal vestigde zich in Spaanstalige landen en sprak daar standaard Spaans.

Ladino is nu een minderheidstaal die nog enigszins gesproken wordt in Israël en in Turkije. In Istanbul geeft men het enige weekblad ter wereld in Ladino uit en daar kan men aan de universiteit Ladino studeren. Op de Balkan wordt de taal alleen nog door ouderen gesproken. In sommige Latijns-Amerikaanse landen wordt Ladino ook nog wel gesproken binnen Sefardische gemeenschappen. Toch hebben we het over een taal die uit dreigt te sterven. Om die reden bestaat in Israël een instelling voor de studie en bescherming van de taal: de Autodidad Nasionale del Ladino. Ook zijn daar radioprogramma's in het Ladino.

Zingende moeders en oma's

Liedjes die we als kind vaak hoorden staan in ons geheugen gegrift. Wetenschapsjournalist Mark Mieras, gespecialiseerd in hersenonderzoek, verklaart dit als volgt: "De combinatie van tekst en muziek zorgt ervoor dat onze hersenen het goed kunnen opzuigen waardoor we songteksten ontzettend lang kunnen onthouden." Dat geldt ook voor de eeuwenoude Ladino liederen die van moeder op dochter werden overgedragen. Drie hedendaagse zangeressen, Noam Vazana, Mor Karbasi en Yasmin Levy, maakten zo kennis met Ladino.

Mor Karbasi. FOTO: PAUL HUDSON (CC BY 2.0)

“Mijn oma sprak Ladino, maar mijn vader verbood ons met haar te praten in een andere taal dan Hebreeuws. In plaats daarvan zong ze een paar liedjes in de keuken, in dit mysterieuze dialect dat niemand verstond,” vertelt **Noam Vazana**, die zich meestal Nani noemt, op haar website. Ze werd in 1982 in Israël geboren en woont al jaren in Amsterdam. Ze vertelt hoe ze geraakt werd toen ze bij een bezoek aan het Marokkaanse Fez, de geboorteplaats van haar oma, op straat ineens het lied hoorde zingen dat haar grootmoeder vroeger voor haar zong. “Ik herinner me nog dat ik met haar bonen pelde, luisterde naar de fascinerende ritmes en hoopte dat ik ze ooit zelf zou kunnen zingen zoals zij.”

“Ik herinner me nog dat
ik met haar bonen pelde
en luisterde naar de
fascinerende ritmes.”

Nu is Nani een allround zangeres, componist, pianist, trombonist en dirigent van een koor. Ze zingt traditionele Ladino liedjes, maar componeert ook nieuwe waarbij ze teksten schrijft die in deze tijd maatschappelijk relevant zijn. Ze heeft diverse albums op haar naam staan en probeert wereldwijd Ladino te promoten.

Ook **Mor Karbasi** werd in Israël geboren, in 1986. Haar achtergrond is een combinatie van Iraans en Marokkaans. En ook haar werd Ladino muziek met de paplepel ingegoten, via haar moeder. Nu is ze een beroemde zangeres met een, naar men zegt, sopraanachtig stemgeluid. Naast eigen composities zingt Mor traditionele Sefardische liederen, die ze wel op een persoonlijke manier interpreteert. Ze put uit opnames die

Noam Vazana
FOTO:
VICTOR LACKEN

op zich al van elkaar verschillen, wat logisch is omdat door de eeuwen heen, van generatie op generatie, altijd weer kleine wijzigingen plaatsvinden.

Yasmin Levy, 1975, komt uit een Israëlisch gezin waarin zowel vader als moeder het Ladino in ere wilden houden. Haar vader, Yitzhak Levy, die bij de Israëlische radio werkte, legde in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw de taal en de liederen vast. Ook moeder Kochana Levy zong Ladino liederen. Omdat de vader van Yasmin al in 1976 overleed, was het haar moeder die haar ermee in aanraking bracht.

In een interview met musicus en journalist Paul Janssen uit mei 2013, vertelt Yasmin dat zij aanvankelijk geen zangeres wilde worden en niet zo geïnteresseerd was in Ladino. Toen ze op een gegeven moment een tante in Spanje bezocht en op haar aandringen een Ladino lied voor haar zong, wakkerde dat haar belangstelling weer aan en ging zij zich erin verdiepen.

Ook zij is een gevierde zangeres geworden, maar hanteert een geheel eigen stijl waarbij ze ook elementen van de flamenco in haar zang opneemt. Het is wat de drie zangeressen met elkaar gemeen hebben, ze zingen traditionele Ladino liederen, maar vernieuwen eveneens het Ladino met eigen composities, teksten en zangstijl. •

Krantz bij de reptielen

TEKST FERRY BIEDERMANN

“**H**é Krantz, is dit nou die familie van je,” vroeg Mo, wijzend naar een enorme kommodovaraan achter het glas van het reptielenhuis. Rabbijn Shlomo Krantz keek geërgerd naar de grijnzende groenteman, terwijl hij ook een oogje probeerde te houden op de twee kinderen die de reden waren dat ze in de dierentuin waren, zijn neefje Joni en Mo’s nichtje Leila. “Maak je niet druk, Krantz,” zei Mo. “We vinden ze wel weer als we ze kwijtraken, wat kan ze nou gebeuren? Het is niet alsof hier mensenetende, op hersens-voedende complotreptielen zitten,” zei hij proestend.

Krantz zuchtte diep, niet zozeer vanwege Mo’s niet aflatende stroom pesterijen, maar omdat hij het gevoel had binnenkort flauw te gaan vallen van de warmte. Mo’s grapjes waren begonnen toen Krantz hem af kwam halen met een groene ARTIS-muts op met een schildpaddenpatroon. Toepasselijk voor hun uitstapje dacht hij, maar Mo kon zich sindsdien maar niet inhouden over de Joden-zijn-reptielen complottheorie. Tot overmaat van ramp bleek zijn keppel er thuis uit te zijn gevallen en zat hij nu vast aan de veel te warme muts in het snikhete reptielenhuis.

“Heerlijk die hitte,” verklaarde Mo smalend. “Die kaartjes zijn niet te betalen, maar met wat het tegenwoordig kost om je huis te verwarmen, haal je het er toch weer uit.” Krantz keek Mo smekend aan. “Kunnen we er weer uit? Ik hou het niet meer. Waarom gaan we niet terug naar die geiten bij de ingang, daar leek jouw hart wel sneller van te gaan kloppen.”

Nu was het de beurt van Mo om misprijzend naar Krantz te kijken. “Ten eerste zijn die kids hier niet weg te slaan, dus dat duurt nog wel even, of wil je ze hier alleen laten?”

“Nog bedankt voor de cultureel ongevoelige toespeling.”

Krantz schudde grimmig van nee, hij was Joni ooit een keer kwijtgeraakt, voor een halve minuut, in zijn eigen huis, maar zijn zus had hem in niet mis te verstane taal duidelijk gemaakt dat zijn leven niet meer de moeite waard zou zijn als zoiets zich ooit zou herhalen.

Mo knikte voldaan. “En ten tweede, natuurbarbaar, zijn dat helemaal geen geiten, en nog bedankt voor de cultureel ongevoelige toespeling.” Krantz haalde zijn schouders op, “Ik doe mijn best om de score een beetje te effenen, dat is vandaag niet makkelijk, je ligt ver voor. Wacht even, nu ik eraan denk. Daar stonden toch altijd de kamelen? Vandaar dat je een beetje emotioneel werd.” Mo negeerde hem en stoomde door. “Het zijn algazellen, prachtige beesten, magnifieke hoorns, komen uit Noord-Afrika, net als ik. Daar gaat mijn hart inderdaad wel sneller van kloppen. En trouwens, kamelen zijn ook prachtbeesten, wonderen van de natuur. Niet zulke rare fossielen als die enge glibbers hier. Wat is dat toch met Joden en reptielen? Ik heb je wel in je zwembroek gezien en je hebt inderdaad wel iets weg van een wandelende tak.”

Krantz kreunde vermoeid. “Dat zijn insecten, natuurbarbaar. En je weet best hoe het in elkaar zit met die nare complottheorieën. Kate heeft er een behoorlijke kluif aan gehad als advocaat in die zaak tegen die

mafkezen. Aardig trouwens dat ze dat *pro bono* deed.” Mo keek peinzend naar de slangen die achter het glas over elkaar heen gleden en van de takken bungelden. “Tja, natuurlijk heeft ze er wel wat over verteld, maar toch begrijp ik niet waarom het bij jullie altijd zo gecompliceerd moet zijn. Reptielen in mensenhuid of zo, net als die onzin over babybloed in jullie crackers. Kan het niet eens een keer gewoon een normaal soort racisme zijn, zoals bij ons? Dat we allemaal terroristen zouden zijn of de woningen zouden afpakken van witte Hollanders?”

Krantz keek om zich heen om te zien waar de kinderen waren. “Ik hoop niet dat je jaloers bent dat wij het creatievere soort racisten aantrekken. Van mij mag je ze hebben.” Hij wreef met een hand het zweet uit zijn ogen en tuurde links en rechts langs de ramen met reptielen. Het was druk door de vakantie en hij kon de kinderen nergens zien. Een kille paniek sloeg hem om het hart. Zijn zus kon met haar priemende slangenblik in een oogopslag zien of hij Joni zelfs maar een seconde uit het oog had verloren. “Mo, waar zijn ze,” piepte Krantz angstig. Zijn vriend wendde zijn blik loom af van de reptielen. Hij was veel relaxter met Leila, zijn broer zou smakelijk moeten lachen als hij hoorde dat hij haar was kwijtgeraakt in het reptielenhuis. Hij hurkte en keek door de benen van de bezoekers naar beide kanten. “Daar, aan het einde.

Ze zitten heel lief op de grond te spelen met de plastic dieren uit dat pakketje dat we bij de cadeaushop hebben gekocht.”

“Mijn algazelle doorboort jouw iguana!”

Krantz en Mo keken even naar de spelende kinderen. “Kijk hoe fijn ze samen spelen. Die zijn zich in ieder geval niet bewust van allerlei rare reptielencomplotten,” zei Mo. Krantz zuchtte voldaan, “Ja, konden we allemaal maar zo onschuldig en lief zijn.”

Ze liepen naar de kinderen om ze mee naar buiten te nemen. “Mijn komodovaraan bijt in het been van jouw kameel,” hoorden ze Joni tegen Leila sissen. Het meisje nam een grote witte geit en spietste daarmee een hagedis, “Mijn algazel doorboort jouw iguana!” Krantz en Mo keken berustend toe hoe binnen een handomdraai de twee spelende kinderen zich omvormden tot een gillende, scheldende kluwen van armen en benen en elkaar bekogelende plastic beesten. “Ook wel geruststellend, dat er niets nieuws onder de zon is,” merkte Mo op. Krantz knikte alleen maar en snelde voorbij de kinderen de deur uit en de verkoelende buitenlucht in. •

Help de Benjamin met een donatie!

De gratis Benjamin wordt overwegend gemaakt door vrijwilligers en steunt op uw donaties. Doneren kan op: Rekening NL15INGB0000204420 ten name van Stichting JMW Bijdragen & Fondsen, Amsterdam.

Voor meer informatie:
www.joodswelzijn.nl/steun-de-benjamin

Lange geschiedenis van openheid en samenwerking

Bussum, waar niet alleen erfgoed de oorlog overleefde

TEKST KARIEN ANSTADT EN PATRICK STERNFELD FOTO'S PATRICK STERNFELD

In de geschiedenis van de mediene neemt de Joodse gemeenschap in Bussum een unieke plaats in. Niet alleen het Joods erfgoed overleefde de oorlog maar, wat belangrijker is, ook een aanzienlijk aantal Joden. Dat gebeurde dankzij verzetsactiviteiten van Joodse bestuursleden en betrokken mensen uit de omgeving.

Eind 19de eeuw, wanneer de verbindingen tussen Amsterdam en het Gooi beter worden en er ook dagjesmensen en vakantiegangers naar de regio komen, vestigen de eerste Joodse families en ondernemers zich in Bussum. Koosjere pensions doen hun intrede.

Annet Betsalel in het archief van de Joodse Gemeente Bussum

Maar de geschiedenis van Joods Bussum begint eigenlijk in 1911 als de Vereeniging ter Behartiging der Belangen der Joden in Bussum wordt opgericht. Dit leidt tot diensten op sjabbat bij particulieren thuis en het begin van Joods onderwijs.

In 1917 wordt de Nederlands Israëlitische Gemeente Bussum formeel erkend door het NIK en een pand op de hoek Havenstraat/Hogeweg aangekocht en verbouwd tot synagoge. Die werd op 3 september 1918 ingewijd. Een decennium later is er met de toename van het aantal Joodse inwoners behoefte aan een grotere sjoel en men koopt in 1930 een kerk met kosterswoning in de Kromme Englaan aan. Die wordt door architect Jac. S. Baars tot synagoge verbouwd en in 1931 in gebruik genomen. De opkomst van de Joodse Gemeente Bussum zorgde voor een fusie met de Joodse Gemeente Naarden, een geschiedenis op zich.

Goede contacten

In de gezellige ontvangstkamer naast de sjoel praten we met bestuurslid Robert Katan en Annet Betsalel. Annet, getrouwd met voorganger Amir, lijkt de drijvende kracht als het gaat om de organisatie van sociaal-culturele Joodse activiteiten en educatie. Zij stelt echter dat velen van deze kehilla van ongeveer honderd leden zich enthousiast inzetten voor Joods Bussum. Dat leidt direct tot de vraag hoe het kan dat deze kleine Joodse gemeente na de oorlog kans heeft gezien te overleven.

Annet: "Belangrijk is dat de Joodse Gemeente Bussum, ook voor de oorlog al, geïnvesteerd heeft in goede contacten met de niet-Joodse omgeving. Maar als we twee bestuursleden moeten noemen die van doorslaggevende betekenis zijn geweest, dan zijn dat Sal van Gelder, die veel Joodse functies bekleedde, en penningmeester Sam

van Perlstein. Van Gelder bijvoorbeeld ging direct na zijn aanstelling (ondermeer als voorganger en secretaris, red.) in 1941 contact leggen met de burgemeester van Bussum.” Annet vertelt hoe deze twee ondernemende en vindingrijke heren in staat bleken een onderduiknetwerk te creëren rond Bussum, waardoor velen, Joden en niet-Joodse verzetsstrijders, de oorlog konden overleven. Door zijn contacten met een groep Duits-Joodse vluchtelingen die in Bussum was neergestreken realiseerde Sal van Gelder zich al snel dat ook de Nederlandse Joden in ernstig gevaar verkeerden. Ook Van Perlstein was hiervan doordrongen.

“Te danken aan het
lef van met name Van
Perlstein en Van Gelder.”

Twee ‘goede’ Wehrmacht soldaten, de graficus Werner Klemke en fotograaf Johan Gerhardt, hielpen Van Perlstein met het vervalsen van zijn geboorteakte zodat hij door zijn ‘arisering’ zijn bedrijf weer terug kon krijgen. Dit stelde hem in staat om het onderduiknetwerk te financieren, waardoor zo’n vijfhonderd mensen konden worden ondergebracht. Tegelijkertijd haalden helaas veel Joodse verzetsstrijders in Bussum en omgeving het einde van de oorlog niet, zij werden opgepakt en gefusilleerd.

Gericht op verdergaan

In 1944 besloot Van Gelder samen met een aantal andere onderduikers om een stuk te schrijven met ideeën voor de organisatie van Joods Nederland als de bevrijding een feit zou zijn. Ook deden ze al het mogelijke om de moeder bij de onderduikers in te houden. De Joodse psychiater Hans Keilson zag al kans om nu en dan de ondergedoken kinderen te bezoeken. Eind 1944 en in het voorjaar van 1945 gaven ze de krant Hasjalsjeeleth (De Keten) uit die

De synagoge van Bussum

Aron hakodesj
in de synagoge
van Bussum

herhaling van de dienst. In augustus 1945 werd er weer een ledenvergadering gehouden waarbij Van Perlstein als voorzitter werd benoemd.

Bussum anno 2022

Robert Katan en Annet Betsalel leiden ons rond in de kleine sfeervolle sjoel. Robert wijst ons op de schitterende kroonluchter die oorspronkelijk uit de toenmalige sjoel van Naarden komt. In de sjoel staat ook een vitrinekast vol met Judaica. De timmerman die destijds klusjes deed voor de Joodse Gemeente had tijdens de oorlog alles zorgvuldig bewaard en na de bevrijding teruggegeven. Dat gold ook voor een lutherse dominee die een torarol had bewaard. Annet vindt het bijzonder dat er niets ontbrak, ondanks de hongerwinter, waarin de verleiding groot was om iets te verkopen. Het illustreert hoe goed de contacten met de buitenwereld waren.

“Open gemeente die
zich ook actief opstelt
ten opzichte van de
buitenwereld.”

door koeriers bij de onderduikers werd bezorgd. Na de bevrijding bleek dat van de veertienhonderd Joden die in 1940 in Bussum geregistreerd stonden, achthonderd de oorlog hadden overleefd. Annet vertelt dat Sal van Gelder altijd betreurde dat hij niet meer mensen had kunnen redden. Maar het, voor Nederland ver bovengemiddelde, aantal geredde mensen was absoluut te danken aan het lef van met name Van Perlstein en Van Gelder en natuurlijk van de vele onderduikgevers in Bussum en omgeving.

Op 11 mei 1945 gaf voorganger Sal van Gelder een speciale dienst waarbij hij een tekst uitsprak die alle aanwezigen ontroerde en die bewaard is gebleven. Er was zo'n toestroom van belangstellenden, dat er honderdvijftig mensen buiten in de Kromme Englaan bleven wachten op een

Bijzonder is ook de inhoud van wel twintig dozen met historisch materiaal dat zo'n tien jaar geleden is teruggevonden. Documenten vanaf 1835 en veel correspondentie, films, notulen en foto's. Men is nog steeds bezig met het archiveren ervan.

De Joodse Gemeente Bussum is tot op de dag van vandaag een laagdrempelige en open gemeente die zich ook actief opstelt ten opzichte van de buitenwereld en deze ook bij festiviteiten betreft. Zij heeft altijd haar eigen koers gevaren en de geschiedenis heeft geleerd dat investeren in relaties werkt. Het afgelopen jaar zijn er zeker duizend schoolkinderen op bezoek geweest. Informatie en educatie vinden de leden heel belangrijk en velen van hen dragen dan ook hun steentje bij. Annet: “Het is hard werken, maar we doen het met elkaar.” •

Vechten over de voorhuid

Besnijdenis op het scherpst van de snede

TEKST MARIANNE FUCHS

Voor veel Joden is de briet mila, de besnijdenis van jongetjes, onlosmakelijk verbonden met hun identiteit, een 3500 jaar oude traditie waarin mannelijke baby's een stukje van hun voorhuid kwijtraken. Maar voor steeds meer seculiere Joden en gemengde stellen is het een stuk minder vanzelfsprekend. Voor een aantal zou een alternatieve, bloedeloze, ceremonie uitkomst bieden.

Besnijdenis is momenteel zo controversieel dat velen in Joodse kring liever niet met naam en toenaam geciteerd willen worden. En de meningen staan lijnrecht tegenover elkaar. Een Joodse uroloog is stellig: "Het is een onnodige operatie die alleen maar een culturele reden heeft." Zelf heeft hij zijn zoon niet laten besnijden en heeft daar geen spijt van, ook al had zijn vader ooit voorspeld dat hij het later zou betreuren.

Een Joodse huisarts daarentegen heeft echter ondanks zijn twijfels, en ondanks dat zowel hij als zijn vrouw seculier zijn, zijn zoon toch laten besnijden. "Recent heb ik mijn inmiddels 22-jarige zoon gevraagd of hij vond dat wij er goed aan gedaan hadden hem te laten besnijden. Hij is er zelf blij mee en heeft er ook volgens eigen zeggen geen psychische schade van. Dit sterkt me in mijn overtuiging dat we indertijd de juiste keuze gemaakt hebben. Maar ik spreek dus uitdrukkelijk voor mijzelf en niet namens de beroepsgroep."

Religieus, traditioneel, controversieel
Tijdens de besnijdenis, op de achtste dag na de geboorte, wordt een Joods jongetje volgens de traditie opgenomen in het verbond dat door God met Abraham is gesloten. Alleen op medische gronden, zoals geelzucht of bij aangeboren afwijkingen aan de penis, wordt de besnijdenis tot een later tijdstip uitgesteld. Vaak is er een plechtige en feestelijke bijeenkomst waarbij de besnijder, de moheel, zijn taak uitvoert. De moheel, vaak een arts maar dat hoeft niet per sé, is speciaal voor

deze taak opgeleid. De briet wordt vaak bij de ouders thuis uitgevoerd, met familie en vrienden erbij. Maar het kan ook in een ziekenhuis. In orthodoxe kring wordt bij de besnijdenis de naam van het jongetje bekendgemaakt. De baby voelt wel pijn maar valt meestal al snel daarna in slaap. Complicaties komen voor, maar zijn relatief zeldzaam.

Maar wat voor velen ontegenzeggelijk onderdeel is van het Joods zijn, is voor anderen steeds meer een onacceptabele verminking. Een schending van de lichamelijke integriteit van kinderen, zoals vastgelegd in het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind. En een onnodig en wreed archaïsch gebruik. In Nederland en een aantal andere Europese landen is de controverse over besnijden ook aangewakkerd door de groei van het aantal islamitische besnijdenissen de afgelopen decennia. Al dan niet verbonden met anti-islam sentimenten, net als het geval is bij discussie over bijvoorbeeld religieus slachten.

**"In Israël nog steeds
taboe je baby niet te
laten besnijden."**

Emoties en rationele argumenten lopen door elkaar bij zowel voor- als tegenstanders. Orthodoxe Joden worstelen er niet mee. Het is een voorschrift, punt uit. Ook veel Joodse ouders die wel twijfels hebben, laten hun zoontje toch besnijden omdat ze niet willen dat hij

anders is, en omdat het altijd zo gedaan is. Besnijden zou het juist makkelijker maken voor hun kind om op latere leeftijd zich meer bij het Jodendom betrokken te voelen. Toch blijkt uit demografisch onderzoek van alweer ruim twintig jaar geleden dat langzamerhand waarschijnlijk nog maar een minderheid van de mannen in Nederland die zich als Joods identificeert, besneden is.

Besnijden wereldwijd

Er bestaan grote verschillen tussen Nederland en de twee landen met de grootste Joodse bevolkingen: Israël en de Verenigde Staten. Overal spelen echter dezelfde argumenten mee. Die lopen van religie, traditie, identiteit, en vrijheid van godsdienstuiting, tot aan medische voor- en nadelen, kinderrechten en denkbeelden over moderniteit.

Het is in Israël nog steeds een taboe je baby niet te laten besnijden, maar het besef dat het niet hoeft groeit de laatste jaren. Er zijn bijeenkomsten voor ouders die

dezelfde mening hebben. Sommige seculiere Israëli's vragen zich af waarom ze aan deze traditie moeten vasthouden als ze zich niet houden aan bijvoorbeeld het kasjroet en de sjabbat. De anti-briet beweging in Israël is een marginaal fenomeen. Cijfers worden niet bijgehouden, maar naar schatting is 3,5 tot 4,5 procent van de Joodse jongens in Israël niet besneden.

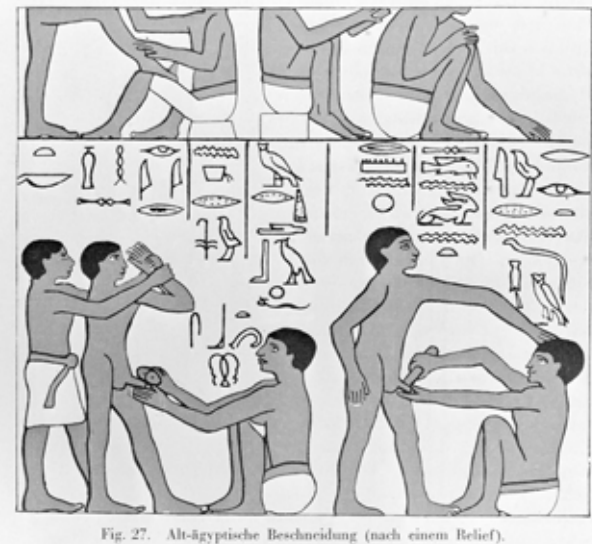
“Het snijden van een granaatappel.”

In de VS wordt de besnijdenis, ook bij niet-Joden, veel uitgevoerd. Dat heeft zijn oorsprong in ideeën over hygiëne en medische voordelen die begin twintigste eeuw hun opwachting deden. Nog altijd wordt volgens onderzoek tegen de 60 procent van alle Amerikaanse mannen besneden. Dat percentage is echter wel aan

Ook de oude Egyptenaren deden aan besnijdenis, foto Welcome collection, (CC BY 4.0)

het afnemen en de Amerikaanse medische stand is tegenwoordig, met bijvoorbeeld de over het algemeen verbeterde persoonlijke hygiëne, een stuk minder stellig over de wenselijkheid van besnijdenis. Ook in de Joodse gemeenschap gaan er steeds meer stemmen op tegen besnijdenis en voor een, en minder ingrijpend, alternatief. Onder humanistische en liberale Joden in de VS worden hier en daar in plaats van de briet mila zogenaamde 'brit shalom' ceremonies gehouden. Die worden al dan niet uitgevoerd door een rabbijn, afhankelijk van de voorkeur van de ouders. Er is geen standaard formule; ouders of rabbijnen moeten zegeningen kiezen die voor dat moment of voor het gezin geschikt zijn. De briet zelf wordt vervangen door iets symbolisch, zoals het snijden van een granaatappel of door de baby's voeten te wassen met warm water. Er zijn verder ook organisaties die pleiten voor acceptatie van onbesneden Joden en hun familie.

Medische verwarring

Terwijl er in de VS door velen in de medische stand nog positief wordt gekeken naar de besnijdenis en bijvoorbeeld de Britse gezondheidsdienst NHS erkent dat er enkele voordelen aan zitten, zoals onder meer minder risico op kanker van de penis en baarmoedermond, en een verlaagd risico op bijvoorbeeld hiv, is men in Nederland faliekant tegen. De Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter Bevordering der Geneeskunst stelt dat het zonder medische reden chirurgisch verwijderen van de voorhuid bij jongens schadelijk is en een ernstige schending van de fundamentele kinderrechten. De KNMG pleit dan ook voor een krachtig ontmoedigingsbeleid. Daartegenover staat in Nederland de opvatting dat het een schending is van het recht op identiteit en godsdienstvrijheid van het kind (waarvoor de ouders verantwoordelijk zijn), om de besnijdenis te verbieden. De Joodse huisarts die zijn zoon wel heeft laten besnijden, begrijpt de stellige stellingname van de Nederlandse KNMG niet zo goed en vindt dat de discussie zeer gepolariseerd is.

“Even bevredigend zonder voorhuid.”

Net als met de andere medische aspecten, lijkt er ook geen eenduidige uitspraak mogelijk over de invloed van besnijdenis op de beleving van seks. De vele studies die gedaan zijn naar de vraag of de besnijdenis het plezier in seks beïnvloedt, spreken elkaar tegen. Sommige wijzen uit dat seks even bevredigend is zonder voorhuid als met. Uit andere studies blijkt dat bij besneden jongens de eikel minder gevoelig is; de huid van de eikel is ook droger. Voor een besneden man kan het meer tijd vragen om tot een orgasme te komen; hij heeft dus minder vaak last van een voortijdige zaadlozing dan een onbesneden man. •

Mijn leven

Leo Groenteman, 72 jaar, woont samen met Stans Barzelay, heeft 2 kinderen, 5 kleinkinderen. Geboren en getogen in Amsterdam.

TEKST JOLAN TOFF **FOTO** PATRICK STERNFELD

Leven

Na de HBS heb ik in het Confectiecentrum bij een stoffenagentschap gewerkt. Daarna ben ik voor mezelf begonnen en heb jaren in de confectie gezeten. Ik heb zes, soms zeven dagen in de week gewerkt. Het was vaak sappelen want er moest brood op de plank komen.

Op latere leeftijd ben ik een reclamebureau begonnen en werd ik ook tekstschrijver. Ik had een goed handschrift en maakte reclame- en tekstborden. Ook stelde ik advertenties op voor kranten. Door mond-tot-mondreclame kreeg ik mijn klanten. Ik denk dat ik dit talent van mijn ouders had. Mijn moeder had een goede woordkeuze en kon alles netjes op papier zetten. Mijn vader had een enorm gevoel voor humor, ondanks zijn lichamelijke handicap die hij in de oorlog had opgelopen. Hij was een harde werker met een groot doorzettingsvermogen. Hij ventte eerst met lappen in de polder en had later een stoffengroothandel in de Nieuwe Hoogstraat.

Je hebt twee soorten mensen die de oorlog hebben meegemaakt. Mensen die behept waren met de oorlog en het er dus steeds over hadden, en mensen zoals mijn ouders, die er nooit over spraken.

Ik schreef teksten voor weekbladen, kranten, en sporadisch voor radio en televisie. Altijd humoristisch, waarin het verleden bijna altijd een rol speelde. Ik leef met het verleden. Ik was vaak op woensdagmiddag, als ik vrij was van school, in de groothandel van mijn vader. Ik ging dan altijd naar de Breestraat (Sint Antoniesbreestraat en Jodenbreestraat, red.) en kreeg wat geld van de winkeliers. Ze waren vertederd door dat Jiddische jongetje. Op het Waterlooplein kocht ik bij Montezinos een patatje. Voor vijf cent kreeg je er een klodder mayonaise bij. Ze vroegen van wie ik was en als ik dat zei kreeg ik twee klodders. Er stonden daar, en op de Albert Cuyp, veel Joden. Ik heb oneindig veel verhalen van hen gehoord en tientallen anekdotes opgeschreven. Een aantal is gepubliceerd in het Joods Journaal en online op joods.nl. Ik vertel

ze regelmatig in gezelschappen, aan ouderen die de buurt hebben gekend, maar ook aan jongeren. Ook zij zijn geïnteresseerd. Ook in niet-Joodse kringen wordt het gewaardeerd. Ik kan er een boek over schrijven, misschien ga ik dat ooit nog wel eens doen.

Mooiste herinnering

De geboorte van mijn kinderen en de dag dat ik thuiskwam met mijn schooldiploma. Mijn vader wachtte mij op straat op en stond te snikken van geluk.

Sport

Vanaf mijn zesde kwam ik met mijn vader bij Ajax. Hij ging ook mee naar wedstrijden in het buitenland. Bennie Muller, Sjakie Swart, Cootje Prins en Piet Keizer kwamen bij ons over de vloer.

Joods

Een bijzondere familie. Als ik ergens ben herken ik de Jehode en hij herkent mij. Ik ben heel alert op opmerkingen over Joden. Ik zeg wel eens, "Ze nemen ons de Holocaust nog steeds kwalijk." Gerrie Mok, de oud-journalist die ik erg mis, zei: "Als je geen pekelvles of shoarma lust ben je volgens Leo Groenteman een antisemiet."

Eten

Mijn moeder was een keukenprinses. Ze kwam uit 's-Hertogenbosch. Ik ben opgegroeid met twee keukens: de Amsterdamse en die van de mediene. Ze maakte diverse visgerechten en ook een typisch medienegerecht, namelijk gevulde milt. Maar eerst plakte ze kranten op de muur achter het fornuis tegen de vetspatten. Op donderdag zette ze stevast de soep op voor vrijdagavond. De Amsterdams Joodse gerechten waren bijvoorbeeld tzimmes (zoete wortelen met bijvoorbeeld pruimen en rozijnen), kalfshersentjes in het zuur en aardappelen met maag.

Hekel aan

Fake nieuws en eigenwijsheid.

Markt

Ik ben geboren op de Albert Cuyp. Ik heb de mooiste herinneringen aan mijn familie die daar stond. Nog zie ik de markante figuren die door weer en wind, verkleumd in de goot hun geld hebben moeten verdienen.

Televisie

Om te kotsen. Vroeger zaten we veertien dagen te wachten tot Mies Bouwman, Willem Duys en Dorus weer kwamen. Daar leefde je naar toe. Nu heb je elke avond zo'n beetje dezelfde talentenshow. Af en toe kijk ik naar documentaires over geschiedenis of naar Rail Away, met de mooiste treinroutes.

Mop

Er wordt een man op de fiets aangereden door een bus. Hij ligt verkreukeld op straat. De politieagent buigt zich over hem heen en zegt: "Blijf rustig liggen, ik denk dat u mazzel heeft, u ligt precies voor de deur van dokter Cohen." Waarop de fietser zegt: "Ja reuze mazzel, ik ben dokter Cohen."

Boek

Leo Rosten, de Amerikaanse humorist, schrijver en journalist, beschrijft in zijn boeken op een geweldige manier het Joodse karakter. De dagelijkse rituelen en gebruiken die door het leven heen lopen. Zoals je moeder, tante of grootmoeder die pas stoppen met je eten geven als je half kotsend met je broek open naar buiten rent. Of waarom een Joodse vrouw voor vier weken kleding meeneemt als ze een weekend weggaat.

Winkel

Als je een winkel hebt die goed loopt, ga je er 's ochtends fluitend naar toe. Als het slecht loopt is het een straf. Ik heb ze alle twee gehad ...

Krant

Moeilijk in deze tijd als die aangestuurd wordt door oneerlijke mensen. Een valse pen is levensgevaarlijk.

Grootste wens

Dat mijn gezondheid redelijk blijft en ik kan zien hoe mijn kleinkinderen opgroeien.

Uitzicht

Een blik op de mooiste plek op aarde: Ein Gedi bij de Dode Zee, een oase in de woestijn.

Bewondering voor

Mijn zoon en mijn dochter. Wat zij door hun wilskracht en doorzettingsvermogen hebben bereikt. Mijn zoon Barry, oud bokskampioen van Nederland, heeft een boksschool in Amstelveen en mijn dochter Kelly is psycholoog en heeft een druk huiswerkbegeleidingsbedrijf. Mijn kinderen en mijn partner Stans hebben mij, toen mijn gezondheid erg slecht was, door de zwartste periode van mijn leven heen gesleept.

JMW

Goed dat het er is. Heel toevallig liep ik pas geleden tegen de partner op van een vrouw die, 40 jaar geleden, in dienst was van JMW-thuiszorg en mijn moeder verzorgde. Ik heb haar in het verpleeghuis opgezocht. Ze herkende me en wist nog wie mijn moeder was. Heel emotioneel... •

Identiteit in een gemengd Beth Shalom

“Ieder mens heeft recht op zorg”

TEKST & BEELD PATRICK STERNFELD

Het is al jaren samenwerking wat de klok slaat in zorgland, vaak ingegeven door financiële druk. Zo hevelde JMW enkele jaren geleden de afdeling thuiszorg over naar Cordaan. Acht jaar geleden was Beth Shalom, het Joodse verpleeghuis en zorgcentrum, al overgegaan naar die organisatie. Voor sectorale en cultuurgevoelige diensten, zoals het geval is met de Joodse gemeenschap, kan dat vragen opwerpen over het behoud van identiteit. Hoe werkt dat in Beth Shalom?

“D estijds stond Beth Shalom met de rug tegen de muur,” vertelt André Kriger, voorzitter van de cliëntenraad van het zorgcentrum en wiens moeder daar woonde. “Er was financieel een gapend gat van zes miljoen euro waarvoor geen oplossing voorhanden was. Ieder alternatief leek te ontbreken. Het was door bemiddeling van ex-minister Van Rijn dat we met Cordaan gesprekken zijn gaan voeren.

“Daaruit bleek dat de visies op ouderenzorg van Cordaan en Beth Shalom met elkaar overeenkwamen, waarbij het behoud van zelfstandigheid en het streven naar diversiteit de kern vormden. In Cordaan vond Beth Shalom ook een organisatie die openstond voor de culturele en religieuze aspecten die verbonden zijn aan het Jodendom, alsmede de belasting die de Sjoa met zich mee zou kunnen brengen.

André Kriger, voorzitter
van de Cliëntenraad

“De financiële tekorten moesten wel worden weggewerkt. Dit gebeurde onder meer door giften van diverse Joodse instellingen zoals de Joodse Invalide. Daarnaast moest er worden gereorganiseerd zodat er aantoonbaar geen verlies meer werd geleden.

“Dit is allemaal gerealiseerd en zo is, en blijft, Beth Shalom een Joods huis, gebaseerd op traditionele Joodse waarden, waar bewoners zich altijd veilig kunnen voelen. Deze doelstelling is eigenlijk nooit gewijzigd. De integratie met Cordaan heeft daar ook absoluut geen verandering in gebracht en het is de intentie dat dat ook tot ‘in de eeuwigheid’ zo zal blijven,” aldus Kriger.

“Sinds Cordaan”

Naar de mening van de drieëntachtigjarige Arnold Joosten die al achttien jaar in Beth Shalom woont, voelt

dit inderdaad zo. Er is 'sinds Cordaan' weliswaar sprake van een verandering in sfeer, maar in zijn beleving heeft dit geen effect op het gevoel dat dit een veilige haven voor hem is. "Het is gewoon een heel fijn huis," zegt hij. "De bewonerssamenstelling is veranderd nu er ook niet-Joden bij zijn gekomen, maar we wonen in een zorgcentrum en ieder mens heeft recht op zorg. Dát moet centraal staan en opwegen tegen de veranderde sfeer. Ieder mens is uniek en ieder mens is mij even lief."

Kruger zegt dat er veel is gedaan om het Joodse karakter te waarborgen. "De eerste jaren na de fusie die grotendeels in het teken stond van verhoging van de efficiency, was er bewust in voorzien ook ruimte te maken voor een proces om het specifiek Joodse karakter te waarborgen. Er werd een adviesgroep opgericht met het oog op het vastleggen van uitgangspunten gebaseerd op Joodse kernwaarden, die eenvoudigweg niet ter discussie gesteld konden worden. Daar is twee jaar aan gewerkt."

"Training in het omgaan met, en hanteren van Joodse regels en gebruiken."

"Een team, bestaande uit onder meer vertegenwoordigers van de cliëntenraad, de directie van Cordaan, het management en de adviesraad van Beth Shalom is in een groot aantal sessies bijeen geweest. Het resultaat is neergelegd in een gemeenschappelijk ondersteund document. Zo werd bereikt dat essentiële Joodse waarden in het beleid verankerd zijn. Een van die waarden is dat er gewerkt moet worden op basis van de kasjroetregels. In de praktijk betekent dit dat de vraag of het eten koosjer is daarmee een volstrekt overbodige is. Maar wat mensen in hun eigen appartement doen op dat gebied staat hen vrij.

Arnold Joosten, bewoner van Beth Shalom

Controle op de naleving van deze uitgangspunten wordt verricht door de Raad van Toezicht.

"Samen met het voldoen aan de eerder genoemde kasjroetwetten komt het Joodse element op diverse andere manieren tot uiting. Het niet-Joodse personeel krijgt een training in het omgaan met, en hanteren van Joodse regels en gebruiken.

"Je moet Beth Shalom zien als een Joodse instelling, aangesloten bij Cordaan. Niet van Cordaan. Deze opvatting wordt zo ook door Cordaan ondersteund. Van de honderd kamers die in gebruik zijn in het centrum hebben 68 procent Joodse bewoners. Om de instroom van Joodse ouderen te bevorderen is een zorgindicatie van "4" al voldoende, terwijl dat voor de overige toewijzingen "5" of "6" is.

Verschillende groepen

Joosten benadrukt dat er als bewoner ook veel plezier aan te ontleen valt om de Joodse tradities en gebruiken aan niet-Joodse nieuwkomers uit te leggen. Zo is er iedere vrijdagmiddag tussen half drie en half vier een bijeenkomst met zo'n 25 à 30 personen aan een grote tafel in de binnentuin om sjabbat te vieren. "Als je dan bijvoorbeeld aspecten als het delen van de challe kan toelichten en wat bepaalde teksten betekenen, of deze vertalen, dan is dat zowel voor mij als voor de ander mooi om te ervaren."

Kruger zegt dat er veel aandacht is voor het in goede banen leiden van het samenleven van de verschillende groepen. "Niet-Joodse ouderen worden, voorafgaand aan een eventuele plaatsing, geïnformeerd over het karakter van het wonen in dit huis, zodat verrassingen kunnen worden voorkomen. Denk maar aan het niet vieren van kerstmis, en specifiek het ontbreken van een kerstboom, terwijl wordt stilgestaan bij de viering van Chanoeka en Pesach. Ook de sjabbat en de gevolgen van het hanteren van de regels in de praktijk komen aan bod. Stel overigens dat je gewend bent wel kerst te vieren, dan zie je mensen zelfs bij andere verzorgingshuizen op bezoek gaan om dan daar maar "uit eten" te gaan. Alles vindt zijn weg wel ..." •

Beth Shalom in Buitenveldert

Stille klacht

Weinig oog voor Joden uit Nederlands-Indië

TEKST & FOTO'S DANIËL METZ

Joden uit Nederlands-Indië en Indonesië hebben, alleen al numeriek, een grote bijdrage geleverd aan de wederopbouw van de gedecimeerde naoorlogse Joodse gemeenschap in Nederland. Toch is er maar weinig aandacht voor ze geweest en bleef hun geschiedenis onderbelicht. Een hiaat waar een nieuwe vereniging, Zachor Poesaka, oftewel Herinner het Erfgoed in een combinatie van Hebreeuws en Bahasa, iets aan wil veranderen. Cultuurhistoricus Daniël Metz kent het verhaal van dichtbij.

Afgelopen zomer hield Zachor Poesaka een eerste publieksbijeenkomst in de Uilenburgersjoel in Amsterdam. Als een van de sprekers was mij gevraagd een historische context te schetsen en tevens te verklaren waarom deze geschiedenis tot op heden zo onderbelicht is gebleven. Dat heb ik gedaan aan de hand van mijn eigen familiegeschiedenis.

Netty Hijmans in de kinderwagen met haar moederen drie broers, Garoet 1939

Mijn moeder, Netty Hijmans, werd in 1939 geboren in Garoet, op West-Java. Je kunt haar nog altijd blij maken met een Indische rijsttafel. De geuren en smaken voeren haar terug naar haar jeugd op Java, Sumatra en Sulawesi. De reden dat haar ouders daar zijn beland heeft te maken met de studie van haar vader, Hugo Robbert Hijmans, roepnaam Bob.

Hij had rechten gestudeerd en wilde per se doorleren voor rechter. Dat kon alleen met een overheidstoelage. Zo'n toelage werd onder strikte voorwaarden toegekend. Zo zou de student zich naast het Nederlands recht ook in het Indisch recht moeten bekwamen en hij verplichtte zich voor ongeveer twintig jaar uitgezonden te worden naar Nederlands-Indië.

Bob Hijmans was overigens niet de eerste uit zijn familie die daar een deel van zijn leven zou doorbrengen. Zijn grootvader was hem rond 1845 voorgegaan. Jacobus Hijmans was een gedreven ondernemer, begonnen als winkelier in Amersfoort. In Semarang op Java richtte hij de Java-Sumatra Maatschappij op, beter bekend als de Jasumij, die goederen van, en naar Nederland transporteerde.

Na twintig jaar keerde Jacobus als gefortuneerd man naar Nederland terug. Het familieverhaal gaat overigens dat het schip met persoonlijke bezittingen dat hij vooruit had gestuurd, op de klippen is gelopen en verging.

Families en personen

Deze voorbeelden uit mijn eigen familie geven een goed beeld van waar het bij Joodse geschiedenis in Nederlands-Indië om draait, namelijk om verhalen van personen en families. Of daar nu iets specifiek Joods aan is, is maar de vraag. Mijn grootvader was bijvoorbeeld volledig

geseculariseerd en voelde niets voor het Jodendom. Maar desalniettemin is het een Indische ervaring van een Joodse man en een Joodse familie.

Deze nadruk op familieverhalen was ook de portee van de tentoonstelling *Salamat Sjabbat*, die in 2014 in het Joods Museum Amsterdam te zien was. Het was de eerste keer dat de geschiedenis van Joden in Nederlands-Indië onder de aandacht werd gebracht.

“Individuen en gezinnen, zonder sterke onderlinge binding”

Ter voorbereiding had conservator Hetty Berg ooggetuigen in Nederland en Israël gesproken. Haar belangrijkste conclusie was dat er nauwelijks gesproken kan worden van een ‘Joodse gemeenschap’ in de zin van een hechte en constante groep, met de nodige faciliteiten voor een religieus, maar ook sociaal Joods leven.

Het ontbreken daarvan komt onder meer door de enorme grootte van de Indische archipel. Steden en plantages lagen erg ver uit elkaar. Daarbij komt dat een verblijf in de kolonie vaak tijdelijk was, voor de duur van een aanstelling. Zelden vestigde iemand zich er permanent. Initiatieven voor Joodse activiteiten, zowel sociaal als religieus, waren afhankelijk van persoonlijke inzet en konden zomaar weer ophouden. Het beeld van Joden in deze regio is dan ook vooral dat van individuen en gezinnen, zonder sterke onderlinge binding.

Om een vergelijking te maken kunnen we kijken naar de situatie in Suriname, die andere grote kolonie van Nederland. Suriname kende eeuwenlang een prominente Joodse aanwezigheid met een sterke eigen identiteit. Families verbleven er generaties lang en hadden hun culturele en religieuze centra in Paramaribo en op de Jodensavanne met meerdere synagogen, begraafplaatsen, een mikwe en allerhande verenigingen. In Nederlands-Indië is van dat alles geen sprake.

Sporadische organisatie

Er zijn wel pogingen ondernomen om vanuit Nederland Joods leven in Nederlands-Indië te faciliteren. Dat gebeurde vooral in de hoofdstad Batavia, het huidige Jakarta. Rond de Hoge Feestdagen zijn daar bijvoorbeeld religieuze diensten georganiseerd. De gemeenschap bleef echter klein en te inconsistent om een eigen rabbijn en andere voorzieningen te hebben.

In 1910 heeft rechter Isidore Hen gedurende zo’n twintig jaar de uitvoering van praktische Joodse rituelen op zich genomen. Voor zijn vertrek vanuit Nederland heeft hij daartoe een opleiding gevolgd bij het Nederlands Israëlitisch Seminarium, zodat hij op heel Java zegeningen kon uitspreken bij brieven (besnijdenissen), huwelijken kon voltrekken en toezicht kon houden op het rituele koosjer slachten.

In Soerabaja heeft vanaf 1923 de enige officiële synagoge van Nederlands-Indië gestaan. Daar was een groep van zogenoemde Bagdad-Joden neergestreken, Joden afkomstig uit Irak en Palestina. Zij vormden een hechte groep met een religieus (Sefardisch) netwerk dat zich uitstreekte van Jeruzalem tot Singapore, waar ze rabbijnen consulteerden. Onder andere door hun oriëntatie op Azië mengde deze groep nauwelijks met Joden afkomstig uit Nederland.

Tweede Wereldoorlog

Schattingen van het aantal Joden in Nederlands-Indië lopen uiteen van drieduizend tot vijfduizend aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Waar zij zich eerst veilig waanden voor de dreigingen van het nazisme, kregen zij in maart 1942 zelf te maken met de Japanse bezetting.

Alle Europeanen werden in kampen opgesloten en kwamen onder het harde Japanse regime: urenlange appels in de brandende zon, slagen met de koppelriem, ondervoeding, ziekte en de nakende dood.

Hans Metz met plaatselijke kinderen, tijdens zijn dienstdtijd op Oost-Java, ca. 1948

Maar ook hier reikte de meedogenloze haat van de nazi-bondgenoten. Op aandringen van enkele Duitse gezanten namen de Japanners maatregelen om Joden apart te zetten. In de meeste kampen stelde dat niet veel voor. Japanners zagen geen verschil tussen Joden en niet-Joden en lieten het er maar bij. Alleen op Java hebben twee aparte kampen voor Joden bestaan: Adek en Tangerang.

“Weinig ruimte voor de Aziatische oorlogstrauma’s”

Houten naambord dat Bob Hijmans heeft meegenomen bij zijn vertrek uit Indonesië in 1951

Teruggekeerd naar Europa werden de ervaringen van de Jappenkampen onmiddellijk overschaduwd door wat er met de Joden in Europa was gebeurd. Er was sowieso weinig ruimte voor de Aziatische oorlogstrauma's in naoorlogs Nederland. De Joodse Indiëgangers kregen bovendien het idee dat hun interneringstijd minder ernstig was geweest dan de Sjoa.

Mijn ouderlijk gezin is daar een goed voorbeeld van, met een vader die Theresienstadt had overleefd en een moeder met Jappenkamp-ervaring.

Er werd bij ons gelukkig openlijk over de oorlog gesproken en ik ben opgevoed met beide kanten van het verhaal: de Europese en Aziatische oorlog. Maar binnen de algemene context van het herdenken lag de nadruk toch altijd sterk op de Europese situatie.

Het heeft in Nederland sowieso lang geduurd voordat het Indische verhaal enigszins in de belangstelling kwam te staan. Pas in 1985 is in Den Haag een nationaal monument voor de slachtoffers van de oorlog in Nederlands-Indië onthuld. Dat heeft alles te maken met de moeilijke houding van Nederland ten aanzien van de heroveringsoorlog van 1945-1949, ook eufemistisch de 'politionele acties' genoemd.

Schaduw van de Sjoa

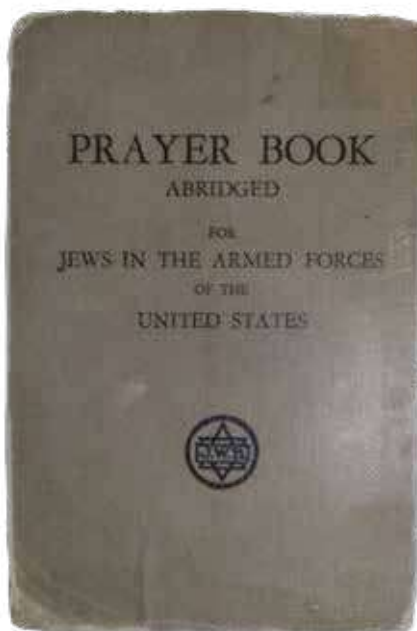
Eigenlijk is het opmerkelijk dat binnen de Joodse gemeenschap het verhaal van Nederlands-Indië nauwelijks een plek heeft gekregen. Vooral wanneer je beseft dat naoorlogs Joods Nederland alleen al qua aantallen voor een belangrijk deel is opgebouwd door repatrianten uit de Indische Archipel. Het gaat om een groep van drie- tot vijfduizend personen, in een gedece-meerde gemeenschap van ongeveer 25.000 overlevenden van de Sjoa. Dan is dat een substantieel aantal. Maar deze groep heeft zich nooit als zodanig gemani-

festeerd omdat zij zich niet als groep identificeerde. De Joods-Indische ervaring was een persoonlijke, van individuen of gezinnen. Het was geen homogene groepservaring. Met daarbij de ondergeschikte positie die de oorlog in Azië innam ten opzichte van het allesoverheersende verdriet van de Sjoa. Dat maakt dat deze geschiedenis slechts heel beperkt is doorgedrongen tot het collectieve Joodse bewustzijn.

"Tegen zijn zin dader geworden."

Maar de geschiedenis houdt niet op bij de Tweede Wereldoorlog. In de periode 1945-1949 zijn honderden dienstplichtige Joodse jongemannen op oorlogsmis-sie gestuurd tijdens de militaire operaties die volgden op de onafhankelijkheidsverklaring van Indonesië.

Mijn vader was een van hen. Net teruggekeerd uit Theresienstadt ontving hij een oproep voor militaire dienst. Een poging van zijn vader om vrijstelling te krijgen werd afgewezen. Zodoende heeft mijn vader drie jaar doorgebracht in de jungle op Oost-Java. Hij heeft dit als een groter trauma ervaren dan de Sjoa, waarin hij 'slechts' slachtoffer was. Nu was hij, tegen zijn zin, dader geworden die moest beslissen over het lot van anderen.

Legersidoer van Hans Metz, gebruikt in Indonesië, 1947-1949

Van mijn vader bezit ik zijn legersidoer, zijn gebedenboek. Die heeft hij bij zijn uitrusting in Nederland gekregen. Het is een Amerikaanse sidoer uit 1942, die ook door de Nederlandse strijdkrachten is gebruikt. Tevens bezit ik een houten bordje met daarop de naam van mijn grootvader: Mr. H.R. Hijmans, President van het Hof van Justitie in Makassar op Sulawesi. Na de machtsoverdracht hielp hij het juridisch systeem overdragen aan lokale juristen, tot hij in 1951 als Nederlands ambtenaar het land moest verlaten. Deze fysieke herinneringen en alle familie verhalen zijn de 'poesaka', de erfstukken, waar Zachor Poasaka zich op richt. •

Meer informatie: www.zachorpoesaka.nl en D. Metz en R. Koé (red.), *Selamat Shabbat. De onbekende geschiedenis van Joden in Nederlands-Indië* (Uitgave van de Nederlandse Kring voor Joodse Genealogie, 2014)

GEZOCHT: Vrijwilligers Telefooncirkel

Met de telefooncirkel ondersteunt JMW alleenstaande, zelfstandig wonende ouderen, die behoefte hebben aan dagelijks contact.

Als vrijwilliger bel je gedurende één week, elke dag op een vast tijdstip, voor een kort praatje en om te checken of alles in orde is. Wordt de telefoon niet opgenomen, dan bel je een contactpersoon, die gaat kijken of er iets aan de hand is. Zo wordt voorkomen dat iemand na bijvoorbeeld een val onopgemerkt lang in huis blijft liggen.

Interesse?

- Neem contact op met Wilma Driessen via 06 1220 2386 of via w.driessen@joodswelzijn.nl

Boekenlijst

TEKST FERRY BIEDERMANN

Boeken van Joodse schrijvers en/of over Joodse onderwerpen die bij de redactie zijn binnengekomen of zijn opgevallen. Samenvattingen zijn grotendeels overgenomen van de uitgevers.

Een langere lijst is te vinden op benjaminmagazine.wordpress.com

Herman van Praag, Ooggetuige en revolutionair psychiater - Henk Haenen

Na zijn ervaringen in de concentratie-kampen weet Herman van Praag als Holocaust-overlevende het roer om te gooien. 'Iets van het leven maken!' – het is zijn vurige wens. Dat iets blijkt veel. In deze biografie volgen we Van Praag in zijn ontwikkeling van onzekere jongen naar een zelfbewuste jongeman, van literair actief student tot internationaal befaamd grondlegger van de biologische psychiatrie. Hierbij komt hij zelf ruimschoots aan het woord. We leren hem kennen als strijdbaar, gedisciplineerd en principieel mens, die staat voor zijn waarden en ervoor heeft willen vechten. Maar ook als mens met grote liefde voor zijn gezin en voor het Jodendom. Dit tegen de achtergrond van een turbulent tijdsgewricht.

Uitgeverij Damon, ISBN 9789463403320

Sjaantje, de muze van Isaac Israels – Adri van Beelen

Amsterdam, 1898. Op het Leidseplein in Amsterdam ontmoet naaister Sjaantje van Ingen schilder Isaac Israels. Zij is volgens hem het ideale model en hij weet haar over te halen voor hem te poseren. Na enige tijd maakt Isaac het absolute naaktschilderij *Liggend naakt*, als uiting van zijn liefde voor Sjaantje en als eerbetoon aan haar

schoonheid. Hoewel ze beiden uit een verschillend milieu komen, krijgen ze een relatie. Tegelijkertijd wil Sjaantje trouw blijven aan haar vrijer Dirk de Vijzel, zegt ze. De ware reden van deze smoes wordt pas duidelijk als ze, na enige tijd te zijn weggebleven, in ontredde toestand bij Israels aanklopt. Vanaf dat moment worden er ontwikkelingen in gang gezet die onomkeerbaar zijn. Het schilderij *Liggend naakt* van de Amsterdamse impressionist Isaac Israels werd in 2009 uitgeroepen tot 'Mooiste naakt uit de Nederlandse schilderkunst'.

Gibbon books, ISBN 9789064461590

Harry Holla, En de naaste als jezelf - Peter Baas

'En de naaste als jezelf' zo luidde de lijfspreuk van mr. Harry Holla (1904-1992). De katholieke jurist Holla groeide tijdens de Tweede Wereldoorlog uit tot een prominent verzetsman. Direct na de bevrijding werd hij benoemd tot de eerste president van het Tribunaal

in 's-Hertogenbosch dat oorlogsmisdaden moest beoordelen. Samen met zijn vrouw Leny heeft Harry Holla een aantal Joodse families uit Vught en 's-Hertogenbosch belangeloos geholpen. Wie was Harry Holla en wat was diens overtuiging die voor velen levensreddend was?

Aldus Uitgevers, ISBN 9789070545499

Leven met onze doden, Een essay over troost - Delphine Horvilleur

Delphine Horvilleur leeft als rabbijn met de dood. In dit boek, dat ze schreef tijdens de coronacrisis, behandelt ze dit thema heel indringend vanuit haar dagelijkse praktijk als geestelijke die de nabestaanden van een gestorvene moet bijstaan in hun verlies. Ze vertelt hoe ze met haar verhalen, die vaak zijn gebaseerd op oude heilige teksten, troost probeert te bieden. Ze houdt de deuren open tussen de levenden en de overledenen zodat iedereen rustig vrede kan sluiten met zijn of haar 'geesten'. Horvilleur laat tevens zien hoe met dit thema wordt omgegaan in de Joodse cultuur.

De Arbeiderspers, ISBN 9789029545181

Verwrongen beeld bijstellen

“Ik hou niet van stereotype beelden”

TEKST KARIEN ANSTADT

Joden worden nogal eens gezien als anders en zelf vinden we ons ook vaak een bijzonder volkje. Het zijn niet altijd even leuke stereotypes. Socioloog André Agsteribbe (1949), oud-bestuurssecretaris van JMW, zou het beeld graag bijstellen en schreef daarom een boek, *De Joodse Bijdrage, 300 ontdekkingen, uitvindingen en initiatieven die de wereld hebben veranderd*.

Mijn motivatie om dit boek te schrijven vindt zijn oorsprong in de vele gesprekken die ik in mijn tijd bij JMW voerde met studenten die bezig waren met een scriptie over een zogenaamd ‘Joods onderwerp’. Dus met mensen (van alle leeftijden, overigens) die al over een zekere mate van kennis over Joden beschikten. Zelfs zij hadden, zo merkte ik telkens in de gesprekken, wat ik zou aanduiden als verwrongen denkbeelden over Joden. Over de invloed van Joden op onze huidige samenleving hadden de meesten geen idee. En over die invloed, afgezet tegen het buitengewoon geringe aantal Joden op de wereldbevolking, lieten ze het al helemaal volledig afweten. Van de kern van mijn boek, dat bijna een kwart van de Nobelprijzen door 0,2 procent van de wereldbevolking is gewonnen, had niemand weet. Die onwetendheid beperkte zich trouwens niet alleen tot niet-Joodse studenten, maar kwam ook voor bij de Joodse studenten.

— Welke lezer had je op het oog bij het schrijven?

Ik had eigenlijk zowel een Joods als een niet-Joods publiek op het oog. Ik heb er naar gestreefd om het toegankelijk te houden: niet te dik, geen voetnoten, geen bijzaken. Ik wilde voor een groot publiek schrijven.

— Wat wil je bereiken?

Ik heb de ambitie om de kennis over Joden en hun invloed op ons leven sinds ongeveer 1880 te vergroten. Maar dat is niet alles. Ik wil ook bestaande beelden, al dan niet gevoed door onkunde, vooroordeel of

vijandschap, ombuigen: Joden zouden naar mijn smaak niet in de eerste plaats bekendheid moeten genieten als kunstenaars, violisten, bankiers, diamantairs of schrijvers, enzovoort, maar, zoals de subtitel van het boek het aangeeft, als ontdekkers, uitvinders en initiatiefnemers. Daarmee hebben ze hun stempel op de Westerse en ook andere samenlevingen gezet! Ik hou niet van stereotype beelden, maar met het beeld over Joden als vernieuwers, grondleggers en pioniers zou ik vrede hebben.

— Gaat dat lukken?

Ik hoop niet dat mijn ambitie een illusie zal blijken te zijn. Stereotype beelden en voorstellingen laten zich niet zo heel makkelijk veranderen, ik weet het als geen ander: ik heb me tijdens mijn studie sociologie in hoofdzaak bezig gehouden met ‘vooroordeel en discriminatie’. Alle feiten die ik aandraag framet de lezer in kennis waarover hij of zij al beschikt. Toch ben ik ervan overtuigd dat een groot deel van alle lezers van mijn boek voor het eerst zicht krijgt op het enorme speelveld waarop Joden als pioniers uitblonken. Ik ga hier niet verder in op de verklaring die ik bied voor die grote Joodse bijdrage,

maar wil wel kwijt dat die het gevolg is van een samenloop van (sociologische) omstandigheden die hun geldigheid misschien over vijftig jaar totaal verloren hebben.

— Kan jouw boek niet ook antisemitisme in de hand werken, in de trant van ‘de Joden willen weer zo bijzonder zijn’?

Wat het antisemitisme betreft, laat ik het kort houden. Wanneer Joden een uitvinding of ontdekking doen die ook maar de minste invloed heeft op het antisemitisme of de antisemiet zal ik die bijdrage aan de wereld op de eerste bladzijde zetten in de tweede druk van mijn boek. •

De Benjamin kan vijf exemplaren van De Joodse Bijdrage weggeven aan de eersten die zich melden via benjamin@joodswelzijn.nl met onderwerp “Joodse Bijdrage boek”.

Proeven van religie en traditie

Sjabbatmaaltijden bij Chabad

TEKST LESLIE SCHWARTZ FOTO CLAUDIA KAMERGORODSKI

Chabad on Campus op de Amsterdamse Zuidas profileert zich als een “home away from home” voor Joden van alle achtergronden, praktisch, traditioneel of gelovig. Het jonge echtpaar, rabbijn Yanki en zijn vrouw Esty Jacobs zwaait er de scepter en Esty zorgt voor wat natuurlijk het belangrijkste element is van het Joodse thuisgevoel, het eten.

Vele Joodse studenten en jonge reeds afgestudeerden uit Amsterdam en daarbuiten komen naar Chabad on Campus, voor de gezelligheid en natuurlijk het eten. De wekelijkse sjabbatmaaltijden op vrijdagavond worden druk bezocht en de warme, huiselijke sfeer is voor velen het rustpunt van hun week.

Esty's heerlijke zelfgebakken challah is inmiddels zo beroemd, dat zij een vaste cliënteel heeft die ze elke vrijdagmiddag komen ophalen om thuis sjabbat te vieren.

“Er komen altijd studenten helpen.”

Als ik Esty videobel om te vragen hoe ze de wekelijkse sjabbatdinners verzorgt, zit ze met haar jongste kind op schoot in de studeerkamer. Yanki komt er later ook bij. Samen leiden ze Chabad on Campus al tien jaar en hebben er een succes van gemaakt. Jaarlijks zeggen ze contact te hebben met zo'n 2500 jongvolwassenen uit binnen- en buitenland. De kookkunst van Esty speelt een belangrijke rol.

“Ik leerde al heel jong koken van mijn vader,” vertelt Esty. “Toen ik een jaar of vijf jaar was mocht ik al de knoflook pellen. In het begin bakte ik vooral veel brood en gebak, dat vind ik nog altijd het leukst. Al snel nam ik het bereiden van de dagelijkse maaltijden helemaal over. Met mijn ouders had ik een deal: ik kookte en hoefde daarom niet te helpen met het opruimen. Ideaal! Mijn ouders hadden de leiding over de Chabad in Brussel, dus ik weet van jongs af aan hoe het werkt, altijd veel gasten!”

— *Hoe kom je aan inspiratie voor het koken?*

“Ik doe eigenlijk alles uit mijn hoofd. Ik houd wel van kookboeken, maar ik volg nooit een recept. Ik ga uit van de ingrediënten die ik in huis heb, en gebruik dan mijn fantasie (en ervaring). Wel haal ik veel inspiratie van het internet (“Google is my best friend!”) en van koosjere restaurants die foto's van hun gerechten op Instagram plaatsen. Ik vind bijna alles lekker, maar eet zelf geen vis. Behalve dan mijn zelfgemaakte Gefilde Fisch, die ik in veel afwisselende variaties bereid.”

— *Hoe gaat de voorbereiding voor de drukbezochte sjabbatmaaltijden?*

“Alles wordt hier in huis gemaakt. Inkopen doe ik zoveel mogelijk lokaal. Alle verse groenten en fruit worden heel goed gewassen in verband met het kasjroet. Broccoli en bloemkool gebruik ik alleen in de winter, omdat het in de zomer veel ongedierte bevat. In de zomer gebruik ik juist veel fruit. Ook voorverpakte ‘gewassen’ producten spoel ik extra goed. En wat het koken zelf betreft; goed plannen is essentieel, maar er komen altijd studenten helpen. Voor de jongeren is dit een ideaal contactmoment. Tijdens het koken willen ze ook altijd iets kwijt over bijvoorbeeld studieproblemen of ruzie thuis, er is altijd wel iets.”

— *Hoe ziet het menu eruit op een gemiddelde sjabbat avond?*

Yanki legt uit hoe de sjabbat avond verloopt. “We beginnen altijd met het aansteken van de sjabbat kaarsjes en het samen zingen van Sjalom Aleichem waarmee we de sjabbat verwelkomen. Vervolgens maken we kiddoesj en drinken we kiddoesjwijn. Voor de kiddoesj gebruiken we overigens geen zoete, maar altijd droge wijn. Dan volgt het handenwassen met een handenwasbeker. Voor velen is het de eerst keer dat ze dat ritueel zien. Daarbij is het stil, wordt het brood gesneden en krijgt iedereen een stukje challah. En daarna raakt iedereen bijna automatisch aan de praat!

Esty: “De tafel is rijk gedekt met heel veel salades, soms wel vijftien verschillende soorten, bijvoorbeeld hummus, gegrilde aubergine, gnocchi (veel is Ottolenghi-stijl) en een visgerecht. Natuurlijk zijn er challes. Daarna volgt kippensoep met matzeballen. Dat is een traditioneel gerecht en voor veel jongeren herkenbaar; daar komen ze echt voor! Het hoofdgerecht is een buffet met veel uiteenlopende gerechten, heel gevarieerd. Veel veganistisch, maar ook traditionele gerechten. Meestal

Recept

Gnocchi met pesto

Ingrediënten (voor ca. 4 personen)

Gnocchi

- 4 grote aardappelen
- 1 theelepel (5 ml) zout (meer indien nodig)
- ½ theelepel (2,5 ml) knoflookpoeder
- 1 theelepel (5 ml) peper
- 1 ei
- 200 gram tarwebloem (& extra om mee te werken)

Pesto

- 35 gram verse basilicum (& extra om te serveren)
- 2 tenen knoflook
- 2 eetlepels pijnboompitten
- 3 eetlepels olijfolie
- zout & peper

Om te serveren:

- verse basilicum
- handje pijnboompitten
- enkele takjes kerstomaten

Bereiding:

- Schil de aardappelen en kook ze net gaar (ongeveer 25 min.). Giet ze af en laat ze niet helemaal afkoelen. Stamp de aardappelen tot puree, totdat er geen klonten meer zijn. Voeg zout en peper toe. Goed mengen. Maak dan een kommetje in het midden van

de puree en voeg het ei toe. Klop het met een garde even kort op en gebruik daarna je handen om het geheel te mengen.

- Schep ca. 2/3 deel van het tarwebloem op een schoon oppervlakte (houd de rest achter om tijdens het kneden te gebruiken). Voeg het aardappelmengsel toe. Knead het mengsel vlot en voorzichtig tot een werkbare bal. Voeg bloem toe wanneer nodig zodat het niet plakkerig is.
- Snijd de deegbal in 4 gelijke stukken, maak daar rollen van, en snijd deze in stukken van ca. 2,5 cm. Laat drogen (ca. 15 min).
- Kook de gnocchi in porties in ruim kokend water met zout. Niet teveel tegelijk! Als de gnocchi naar boven drijven zijn ze gaar en kan je ze uit de pan halen.

Pesto

- Was de basilicum en verwijder de stelen. Schil de knoflooktenen.
- Doe de basilicum, knoflook, olie, pijnboompitten, zout & peper bij elkaar in een blender. Goed mengen.

Serveren:

- Voeg de pesto toe aan de gnocchi terwijl ze nog warm zijn. Schep de gnocchi op een grote, brede schaal. Besprenkel ze met verse basilicum en pijnboompitten. Leg de kerstomaten erbij.

zijn er aardappelkugel, rijst, pasta, verschillende soorten groenten en kip of schnitzels. Het buffet geeft ook de gelegenheid voor een soort stoelendans. Iedereen staat op om zijn bord te vullen, vaak zijn ze wel een half uur bezig, en dan gaat iedereen weer ergens anders zitten. We gebruiken geen wegwerpplastic en ook het buffet zorgt ervoor dat zo weinig mogelijk eten wordt verspild. Duurzaamheid vinden wij belangrijk.”

Yanki: “Na het eten bensen we en daarna zingen we het Oseh Shalom, een lied dat iedereen kent. Hierna serveren we pas het dessert en koffie of thee en is er gelegenheid om na te praten. Soms blijven ze tot drie uur ‘s ochtends. Esty en ik gaan dan slapen en de jongeren hebben het gezellig met elkaar. We willen vooral rust uitstralen, een relaxte sfeer. Iedereen moet zich veilig kunnen voelen, én Joods.” •

JMW nodigt je uit voor een unieke samenwerking met Theater Utrecht.
Hoe werkt het verleden in ieder van ons door?

QUAKE WORKSHOP | THEATER / STORYTELLING

Quake is een energieke, ontwapenende en muzikale theater- en dansvoorstelling over hoe het verleden in ons doorleeft – een productie van regisseur/schrijver Casper Vandeputte en choreografen Melvin Fraenk en Cagdas Güllum bij Theater Utrecht, in samenwerking met DOX.

De voorstelling Quake is gemaakt door acht hartstochtelijk eerlijke performers die hun persoonlijke ‘quakes’ op verschillende plekken in de tijd en op de aarde hebben liggen. Net als een aardbeving duizenden kilometers verderop hier een vloedgolf kan veroorzaken, zijn wij producten van onze geschiedenis. Dit vormt de basis van de dans- en theaterworkshops die Theater Utrecht aanbiedt in het kader van de voorstelling.

Inhoud workshop

Jij bent uniek, dus je kan ook een uniek verhaal vertellen. In deze workshop vertelt schrijver en regisseur Casper Vandeputte hoe hij tot het vertellen van een verhaal komt en welke bronnen hij daarvoor aanboort. We gaan op zoek naar interessante persoonlijke verhalen, maar proberen ook uit te pluizen welke verhalen ons hebben gevormd.

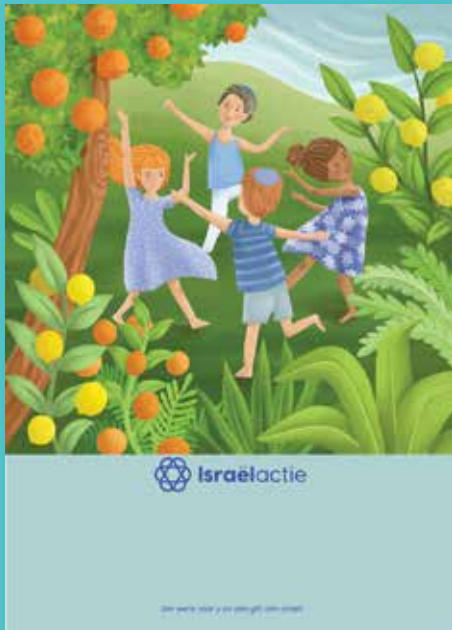
Het is een workshop waarin je elkaar en de andere deelnemers beter leert kennen. Want hoe belangrijk is het kennen van je afkomst? Hoe vorm je jouw levensverhaal? Vandeputte werkt met de methode *Narrative (Exposure) Therapy*, waarbij de deelnemers aan de hand van objecten hun levenslijn delen en hun eigen verhaal ontrafelen.

JMW biedt jou aan om de workshop* gratis te volgen in Leiden, Amersfoort of Amsterdam. Na de workshop is er de mogelijkheid om de theatervoorstelling Quake bij te wonen.

Datum: eind januari en begin februari 2023, in de namiddagen. Verdere details zullen volgen.
Aanmeldingen via e-mail: activiteiten@joodswelzijn.nl.
Geef je naam, telefoonnummer en geboortedatum door en laat ons weten welke stad jouw voorkeur heeft.
Meer informatie: e.cohen@joodswelzijn.nl.

**De workshop is met name geschikt voor kinderen van Joodse oorlogsgetroffenen.*

www.theaterutrecht.nl/voorstellingen/quake

ONZE CERTIFICATEN ZIJN UW DONATIE WAARD!

GEEF EEN CERTIFICAAT CADEAU EN MAAK HET VERSCHIL

Dankzij uw steun zijn veel belangrijke humanitaire en educatieve projecten in Israël gerealiseerd. Wij hopen op u te mogen rekenen om de Israëlische samenleving sterker en weerbaarder te maken.

Een certificaat bestelt u al vanaf 18 euro

Ga naar www.israelactie.nl en bestel nog vandaag!
WWW.ISRAELACTIE.NL

Voor iedere gelegenheid een passend certificaat

JONET.NL
Onafhankelijk Joods nieuws en achtergronden

Het wonder van de tweede tempel
in Jeruzalem zou uitgebreid zijn
belicht op Jonet.nl, want ten aller
tijden zijn wij er voor u.

Chag Sameach!

Hoe ga ik om met assimilatie in mijn familie?

TEKST ESTHER SCHOLTENS FOTO HANS GENTHE, PIXABAY

Vraag

Als religieuze en praktiserende Joodse vrouw maak ik me zorgen over een schijnbaar nieuwe trend in mijn familie. Ik moet de laatste tijd met lede ogen aanzien hoe mijn kleinkinderen zo ver van het Jodendom af staan dat ze niet Joods trouwen, hun kinderen naar niet-Joodse scholen sturen en de Joodse feestdagen gewoon overslaan. Zo heeft mijn jongste kleindochter onlangs besloten haar

“Als ik er iets over zeg, wordt mij verweten ouderwets te zijn.”

Nu kan ik dat van mijn drie kleindochters nog wel accepteren, maar mijn kleinzoon heeft een vriendin uit India en samen hebben ze dus drie niet-Joodse kinderen. Als ik er iets over zeg wordt mij verweten ouderwets te zijn en hun keuzes niet te respecteren, maar zij hebben de oorlog niet meegemaakt! Als ze zelf hadden meegemaakt hoe alles dat Joods was werd weggevaagd, zouden ze me wel begrijpen.

Ik heb het altijd als een speciale opdracht gezien het Jodendom in stand te houden en heb het gevoel te falen nu de assimilatie in mijn familie huishoudt. Hoe ga ik om met mijn frustratie en boosheid? Hoe zorg ik ervoor dat ze me niet zien als de ouderwetse, mopperende oma?

Eitze

Uw vraag lezende is het eerste dat in mij opkomt de uitdrukking ‘to agree to disagree’, oftewel overeenkomen om van mening te verschillen. Dat is natuurlijk door mij makkelijk gezegd. Ik besef dat dat niet een, twee, drie mogelijk is. Uw redenen om het Jodendom te willen beschermen zijn absoluut legitiem en begrijpelijk. U heeft meegemaakt hoe de Holocaust uw identiteit en geloof kapot probeerde te maken en u heeft daarna gedacht: dat zal ze niet lukken! Ik zorg er voor dat het Jodendom in ieder geval in mijn familie doorleeft!

U was, en bent, zeker niet de enige die na de vervolging zichzelf deze taak toebedeelde. Het probleem is echter dat, alhoewel u de nodige invloed heeft op uw kinderen en kleinkinderen, u niet de macht heeft te bepalen met wie ze trouwen en naar welke school ze hun kinderen sturen. De vraag is: betekent dit dan ook dat ze zich helemaal van het Jodendom hebben afgekeerd? Ik weet het niet

vierjarige zoontje niet op Rosj Pina te doen, terwijl ze er zelf wel op heeft gezeten! Waarom niet? Heeft ze het er dan zo vreselijk gehad?

Of komt het door de vader van haar kind, die niet Joods is? Waarschijnlijk heeft zijn voorkeur voor een niet-Joodse school de doorslag gegeven. Wat me nog het meeste stoort is dat geen van mijn vier kleinkinderen een Joodse partner heeft.

zeker, maar de trend die u beschrijft lijkt er één van de kleinkinderen te zijn. Kan ik hieruit afleiden dat uw kinderen wel Joods getrouwd zijn? Blijkbaar hebben zij hun kinderen ook op Joodse scholen gedaan. Daaruit maak ik op dat u uw betrokkenheid bij het Jodendom wel degelijk aan uw kinderen heeft doorgegeven!

“Wat betekent het Jodendom dan wél voor hen?”

Om te kunnen overeenkomen dat u met uw kleinkinderen over het Jodendom ‘van mening verschilt’ moet u het gesprek met hen aangaan. De kunst is om niet te oordelen, maar met een open mind vragen te stellen over hun beleving en de redenen van hun keuzes. Waarom heeft uw kleindochter haar zoontje niet naar Rosj Pina gedaan? U vult de reden nu zelf in, maar misschien is er een andere, voor u heel begrijpelijke reden.

Op uw beurt kunt u uitleggen waarom u zoveel waarde hecht aan hun manier van Joods zijn. Ik weet zeker dat ze dan inzien dat u niet een ouderwetse, mopperende oma bent. Een ander mooi onderwerp om het met hen over te hebben is: Wat betekent het Jodendom dan wél voor jullie?

Ik durf te beweren dat u van hun antwoorden versteld zult staan. Jodendom hoeft geen religieuze vorm te hebben; het kan zijn dat ze hun kinderen de mooie verhalen over het Jodendom vertellen. Dat ze naar Joodse les gaan, Joodse vrienden hebben en heel betrokken zijn bij thema's als antisemitisme en Israël. U heeft genoeg om met hen over te praten. Het zou fijn zijn als u ook hun ouders bij het gesprek kunt betrekken. Het feit dat uw familie de Joodse identiteit anders vormgeeft dan u, betekent in ieder geval niet dat u heeft gefaald.

Komt u er nu toch niet uit, neem dan gerust contact op met JMW. We luisteren naar uw verhaal en helpen u op weg richting een relatie met uw kleinkinderen waar u zich veel prettiger bij zult voelen. En zij waarschijnlijk ook. •

Acceptgiro's verdwijnen

Doneren met een acceptgiro kan nog t/m juni 2023

De Benjamin is heel dankbaar voor de steun die velen door de jaren heen op deze manier hebben gegeven.

Per 1 juli 2023 verdwijnt echter de acceptgiro. Donaties kunnen dan nog op een aantal andere manieren worden gedaan:

- Voor wie dat nog niet doet, doneer voor langere tijd met een vaste betaalopdracht via het altijd bijgesloten formulier.
- Maak een eenmalige donatie over met internetbankieren naar rekening NL15INGB0000204420 ten name van Stichting JMW Bijdragen & Fondsen, Amsterdam.

**Nog veel leesplezier met de Benjamin,
mede mogelijk gemaakt door uw steun!**

Mediation

Als je er toch nog samen uit wil komen

TEKST LESLIE SCHWARTZ

Marc Grunfeld & Judith de Rond zijn maatschappelijk werkers en mediators bij JMW. Ze hebben jarenlange ervaring met hulpverlening bij verstoorde (familie)relaties en helpen cliënten als onafhankelijke partij om een blijvend betere verstandhouding te bewerkstelligen, en er samen uit te komen.

Een mediator begeleidt bij het oplossen van een conflict waar je zelf niet meer uitkomt. Een belangrijke voorwaarde is dat alle betrokken partijen bereid zijn om actief naar een oplossing te zoeken die voor iedereen acceptabel is. “Het gaat vaak om conflicten met familieleden” zegt Marc Grunfeld desgevraagd.

“We helpen mensen
om écht naar elkaar
te luisteren”

“Soms is er helemaal geen contact meer, of is er een specifieke situatie, zoals de afhandeling van een erfenis, die de aanleiding is voor het conflict. Een onafhankelijke partij kan daar bij helpen. Wij, als mediators, zijn onpartijdig en neutraal: wij hebben geen mening over de kwestie, wij kiezen geen partij. Er is altijd een oplossing.”

JMW heeft een grote expertise in huis ten aanzien van procesbegeleiding bij verstoorde familierelaties en -verhoudingen. “Onze kracht is de aandacht die we hebben voor de persoon en de psychosociale kant van het verhaal. Veiligheid en vertrouwen zijn belangrijke factoren die meespelen. We kennen onze doelgroep immers door en door. Onze cliënten hebben vaak aan een half woord genoeg om zich bij ons veilig en begrepen te voelen. Heel belangrijk is dat de mensen weer écht naar elkaar leren luisteren, wat vaak tot verrassende inzichten kan leiden bij beide partijen. Er kunnen dan haalbare afspraken worden gemaakt, ook afspraken voor als het weer mis gaat en de ruzie weer opblaait. De nadruk ligt bij ons op het bewerkstelligen van blijvend betere verstandhoudingen voor de toekomst”, aldus Grunfeld. •

Mediation bij JMW

Mediation is een vrijwillig traject maar het is niet vrijblijvend. Beide partijen moeten aangeven bereid te zijn om met elkaar in gesprek te gaan, om te werken aan een gezamenlijke oplossing van het conflict.

Gedurende het gehele traject wordt er strikte geheimhouding verwacht van alle betrokken partijen. Aangezien JMW een organisatie is zonder winstoogmerk vragen wij slechts een kleine eigen bijdrage per persoon, per sessie. Een gemiddeld traject bestaat doorgaans uit 3 tot 8 sessies.

Meer informatie over mediation vind je op de website:
joodswelzijn.nl/ik-heb-hulp-ondersteuning-nodig-themas/mediation.
Of scan de code om direct naar de website te gaan.

Je kunt contact met ons opnemen via de mail
sprekuur@joodswelzijn.nl of telefonisch 088 165 22 00 en toets 1.

JMW, Freyda, Catom en Lev-activiteiten* door het hele land: ontmoetingen, lezingen en meer. De bijeenkomsten zijn voor iedereen met een Joodse achtergrond en (eventuele) partner. Voor onze actuele agenda kunt u kijken op www.joodswelzijn.nl/overzicht-activiteiten en op www.freyda.nl/agenda. Of meld u aan voor de JMW-nieuwsbrief via www.joodswelzijn.nl/abonneren.

Ontmoetingsgroepen JMW

JMW heeft in het hele land ontmoetingsgroepen die regelmatig bij elkaar komen voor een praatje, een lezing of om gezamenlijk de feestdagen te vieren. Vrijwilligers organiseren de bijeenkomsten en onderhouden het contact met de deelnemers. Kijk voor de meest actuele informatie op de agenda op onze website.

Namens JMW voor iedereen Chanoeka Sameach!

Alkmaar (voormalig Heiloo)

Tsafon

Houd de nieuwsbrief in de gaten voor meer informatie en activiteiten.

Apeldoorn

Hamakor

Elke 3e vrijdag van de maand van ca. 10.00 tot 13.00 uur, toegang € 2,-. Afwisselend bij iemand thuis.

Aanmelden bij Ritha Groot via 06 13 46 83 09 of via ritha.groot@gmail.com.

Breda

Finjan

Iedere 2e woensdag van de maand, toegang € 5,-.

Data: **14 december** van 11.00 tot 13.00 uur (Chanoekalunch, toegang € 7,50), **11 januari**, **8 februari** en **8 maart** van 10.00 tot 12.00 uur.

Aanmelden bij Tanya Simons via 06 22 32 70 53 of tanyasimons64@hotmail.com of bij Baruch van Riel via 06 20 11 78 81 of debibliotheek46@gmail.com.

Brunssum

Jiddischkeit

Chanoeka viering met muziek (eventueel een Israël markt). Toegang € 10,-. Datum volgt!

Houd de nieuwsbrief in de gaten voor meer informatie en activiteiten, of bel 06 24 70 23 56.

Den Bosch

Bejachad

Donderdag **22 december** van 14.30 tot 16.30 uur: Chanoekabijeenkomst, toegang € 10,-.

Informatie en aanmelden bij Koos de Lange via koosdl@gmail.com of bij Ingrid via 073 52 14 805.

Dordrecht

Bne Dor 2.0

Zondag **18 december** van 16.00 tot 18.00 uur: Chanoeka in de Dijkshoel in Sliedrecht.

Neem je eigen Chanoekia én wat lekkers te eten en/of drinken mee. Vegetarisch, dus geen vlees of vis!

Informatie en aanmelden via activiteiten@joodswelzijn.nl.

Den Haag

Mitzwe Bar

Iedere 2e dinsdag van de maand van 14.00 tot 15.30 uur, toegang € 5,-.

Data: **13 december**, **10 januari**, **14 februari** en **14 maart**.

Aanmelden bij Nada via 06 20 10 22 06 of nada.glad@hotmail.com of bij Wilma van JMW via 06 1220 23 86.

Dieren

(voormalig Arnhem)

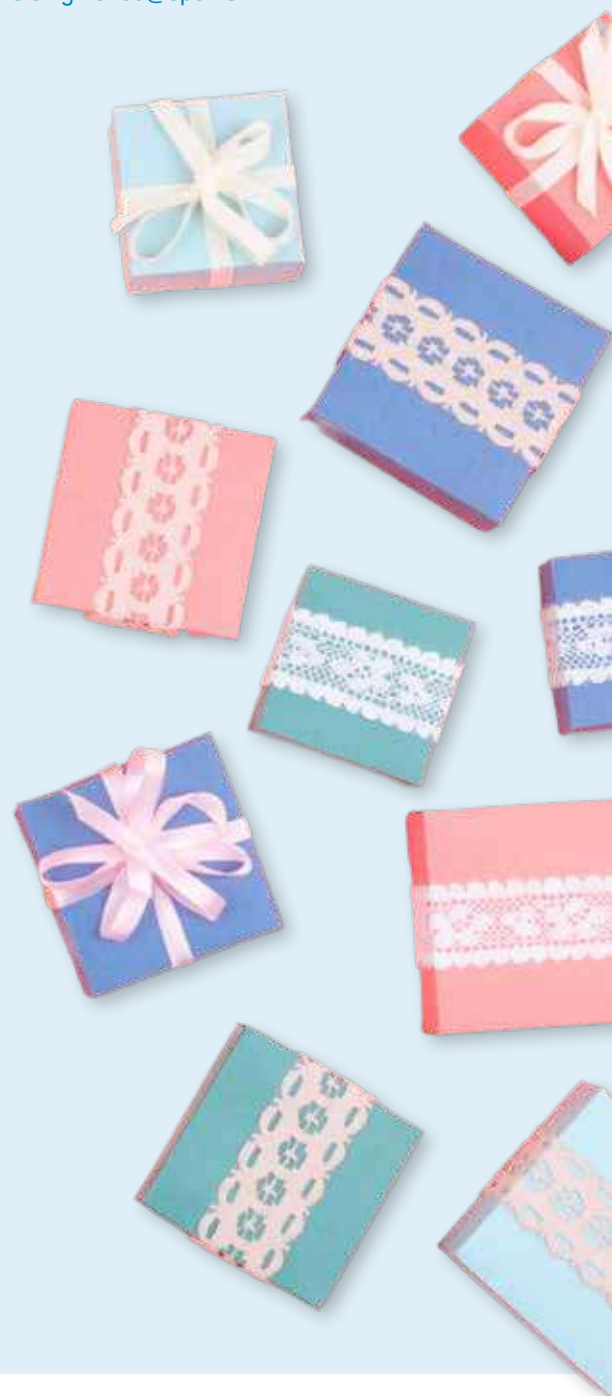
Kletsmaar

Eerste donderdag van de maand van 10.30 tot 12.30 uur, toegang € 5,- (vooraf te voldoen).

22 december (Chanoekalunch van 11.30-14.00 uur, toegang € 7,50).

Data: **5 januari** (Victor Brilleman), **2 februari** (koffieochtend), **2 maart** (Poeriem bijeenkomst), **6 april** (Pesach lunch).

Informatie en aanmelden via e.vuulink@telfort.nl of bij Diny Menco via dinymento@upcmail.nl.

Heerenveen

Mifgasjiem

Data: **21 december** (Chanoeka), **8 februari** (Toe Bisjwat), **8 maart** (Poeriem), **5 april** (Pesach).
Informatie via 06 17 03 88 67 of via anna.pool@gmail.com. Houd de nieuwsbrief in de gaten voor meer informatie en activiteiten.

Hilversum

Gooise Nesjomme

Een keer per maand op donderdag vanaf 9.30 uur (steeds een ander thema), toegang € 5,-.
Data: **22 december** (Chanoeka), **19 januari** (Leonard Bernstein), **16 februari** (Het Jiddische Cabaret LiLaLo), **16 maart** (fotografe Éva Marianna Besnyó) en **13 april** (matzelunch, toegang € 8,-).

Informatie via www.gooisenesjomme.nl. Aanmelden bij Edith Bernards via 023-2002106 of edith.bernards@ziggo.nl.

Rotterdam

Joffie Koffie

Iedere 3e woensdag van de maand van 10.30 tot 12.30 uur, toegang € 3,-.
Data: **21 december** (Chanoekalunch van 11.00 tot 13.00 uur, toegang € 8,-), **18 januari**, **15 februari** en **15 maart**.

Aanmelden bij Theo via 0181 63 74 87 of streep.de.leeuwe@planet.nl, of bij Yvonne via 010 45 88 797 of y.denneboom@hetnet.nl

Zaandam

Misjpoke aan de Zaan

Een keer per maand op woensdag, sjoemesochtend van 10.00 tot 12.00 uur, toegang € 5,-.
Data: **21 december** (Chanoeka, van 10.30 tot 12.45 uur), **25 januari**, **22 februari**, **29 maart**, **12 april** (Pesach vieren en matzes eten) en **26 april**.
Informatie & aanmelden bij Erna Houtkooper via 06 22 47 31 71 of via erna.houtkooper@hetnet.nl.

Nieuwsbrief

Wilt u de JMW-nieuwsbrief ontvangen? Zijn er gegevens gewijzigd zoals uw emailadres of adresgegevens? Of heeft u vragen? Geef het aan ons door via activiteiten@joodswelzijn.nl

Lev is het activiteitscentrum van JMW, voor iedereen van 60+ zelfstandig wonend met een Joodse achtergrond en/of partner. Lev is geopend, tijdens activiteiten, van maandag t/m donderdag van 10.00 tot 16.30 uur

Lev is gesloten van 23 december t/m 6 januari. Er zullen dan geen activiteiten plaatsvinden. Vanaf maandag 9 januari 2023 starten de activiteiten weer!

Activiteiten

Al onze activiteiten worden gedeeld via de website, nieuwsbrief en de sociale media-kanalen. Houd deze goed in de gaten voor actuele updates.
[Meer informatie via lev@joodswelzijn.nl](mailto:lev@joodswelzijn.nl).

Maandag Matinee

De eerste maandagmiddag van de maand om 13.00 uur vertonen we een film in Lev, met eventueel lunch vooraf van 12.00 tot 13.00 uur en na de film napraten. Toegang € 5,00 (met lunch € 12,50). Data: **5 december**, **9 januari**, **6 februari** en **6 maart**.

Joodse cultuurgeschiedenis met Victor Brilleman

Iedere dinsdag van 14.00 tot 15.30 uur, toegang € 5,00 per les.

Ontmoeting op de donderdagochtend

Iedere donderdag van 10.00 - 12.00 uur, toegang € 2,50 p.p. inclusief koffie/thee. Voor iedereen die op zoek is naar ontmoeting, vriendschap en gezelligheid. Loop eens binnen, iedereen is van harte welkom!

Chanoeka diner

Donderdagavond 22 december van 17.00 tot 19.30 uur, toegang € 18,50 p.p. Het aantal deelnemers is beperkt, dus meldt u snel aan!

Lev Cinema - drie Israëlische filmavonden

Drie filmavonden van 18.00 tot 22.00 uur, toegang € 19,50 p.p.. Voorafgaand aan de film kan samen worden gegeten, soep met een broodje en salade, na afloop is er een nagesprek. Data en films worden bekendgemaakt in de nieuwsbrieven en op de agenda van de JMW website.

Keramiek workshop "tegel beschilderen"

Woensdag 25 januari van 10.00 tot 12.00 uur, workshop door Kesem Yahav, keramiek designer. Kosten € 52,50 p.p.. Tijdens de workshop beschildert iedereen een eigen tegel. Na afloop worden de tegels meegenomen om ze in de oven af te bakken, en kunnen ze na twee of drie weken weer bij Lev worden opgehaald.

HAPPY HANUKKAH

Museumwandelingen

Samen met Crescas organiseren wij drie museumwandelingen op de woensdag. Data: **18 januari, 22 februari en 19 april**. Houd onze website en die van Crescas in de gaten voor meer informatie!

Verder hebben we ook nog

Wandelen met Lev, schilderen en tekenen, conversatie Ivriet, lezingen en nog veel meer.

Informatie en aanmelden via lev@joodswelzijn.nl of via **088 16 52 255 (Lev secretariaat)**.

**Disclaimer: er kunnen veranderingen komen op het programma.*

catom
לישראלים בהולנד

Catom is het Israëlische label van JMW

Ontmoetingsgroep voor Israëlische 65-plussers in Amstelveen

Een keer per maand op donderdag van 10.30 tot 12.30 uur, toegang € 10,-. Data: **22 december** (Chanoeka viering), **26 januari, 23 februari, 30 maart, en 20 april**. Informatie en aanmelden bij Gili via 06 45 50 57 23 of bij Helen via 06 46 31 06 15.

Female Empowerment - Styling Therapy Workshops

Data: **woensdag 25 januari en 22 februari 2023**.

Voor up-to-date informatie over de activiteiten van Catom, bezoek onze Facebook pagina Catom of meld je aan voor onze mailinglijst via catom@joodswelzijn.nl.

freyda
Over Joods leven

*Freyda – Jong & Joods
Het jongerenlabel van JMW*

Wil je meer weten over Freyda of wil je ons iets vragen? Neem contact met ons op via welkom@freyda.nl. Volg je ons al op sociale media? Je kunt ons vinden op onze website www.freyda.nl en verder op Instagram en Facebook onder: **Wijzijnfreyda**

JMW, Catom en Freyda worden mogelijk gemaakt door Maror.

maror

Kracht Joodse gemeenschappen

Oproep deelname aan onderzoek

Twee jaar geleden, in het Chanoeka nummer van de Benjamin in 2020, schreef ik onder de titel "Wat niet werkt in het dagelijks leven, zal ook niet werken bij een crisis" een artikel over de veerkracht van Joodse gemeenschappen in Europa. Als directeur destijds van JMW was ik gegrepen door de veerkracht van de Joodse gemeenschappen in Nederland en de grote bereidheid van mensen om bij te dragen aan hun gemeenschappen. En de betekenis van de gemeenschap als bron van kracht voor de individuen. Ik begon me af te vragen of de grote nadruk op individualisme in de dominante cultuur in Nederland van de afgelopen twintig jaar dezelfde invloed heeft gehad op de Joodse gemeenschappen in Nederland.

Zowel de kracht van de Joodse gemeenschappen intrigeerde me als de belemmeringen en uitdagingen die de gemeenschappen ervoeren. JMW, maar ook andere Joodse organisaties, hebben daar in hun werk dagelijks mee te maken. Crises als Covid-19 of de opvang van vluchtelingen maakten zowel de kracht als de uitdagingen van Joodse organisaties en de gemeenschappen nog meer zichtbaar. Ook de signalen van een groeiend antisemitisme in Europa riepen de vraag op hoe stevig de gemeenschappen zijn toegerust om dit het hoofd te bieden.

Het vraagstuk liet me niet meer los en ik wilde daar meer van begrijpen. Bij mijn zoektocht naar kennis en een beter begrip hierover ontmoette ik online David Gidron, die in opdracht van het JDC (American Jewish Joint Distribution Committee)

een community resilience programma heeft ontwikkeld voor gemeenschappen in Europa. Over zijn bevindingen en de eerste ervaringen van de Joodse gemeenschap in Leeds met dit programma verhaalde mijn artikel.

Eind 2020 startte ik met onderzoek naar de veerkracht van Joodse gemeenschappen in de diaspora in het kader van een promotietraject bij de Universiteit van Humanistiek. De afgelopen tijd heb ik literatuuronderzoek uitgevoerd, waarover binnenkort hopelijk een artikel wordt gepubliceerd.

De volgende stap is het doen van interviews, begin 2023. Het onderwerp van de interviews is wat de Joodse gemeenschap betekent voor de geïnterviewden. Mijn ambitie is dat dit bijdraagt aan een beter begrip van de betekenis van de Joodse gemeenschappen voor haar leden. En dat dit bijdraagt aan het bouwen van sterke, veerkrachtige gemeenschappen in Europa. Een interview duurt 45 minuten tot een uur.

Ik zou graag in contact willen komen met mensen uit de derde generatie, die hierover met mij willen praten.

Mocht je interesse hebben om deel te nemen aan het onderzoek of daar vragen over hebben, mail me dan op het onderstaande adres. Ik zal je dan nadere informatie over het onderzoek toesturen. Als je dan nog vragen hebt, beantwoord ik ze ook graag.

Judith Meijer.
Email: judith.meijer@phd.uvh.nl

“Betrokken
mensen met
verstand van
zaken”

Joodse GGZ: beter begrip, sneller resultaat!

Als je vastloopt in het leven is het fijn als je terecht kunt op een plek waar je begrepen wordt.

Heb jij last van depressie, angst of PTSS? Bij de Joodse GGZ van het Sinai Centrum helpen we je snel vooruit met effectieve behandeling van meest voorkomende psychische klachten.

Benieuwd of wij jou kunnen helpen?
Kijk op www.sinaicentrum.nl/joodseggz

info-joodseggz@sinaicentrum.nl
06 52675319 (WO & DO)

Laan van de Helende Meesters 2, Amstelveen
Berkenweg 7, Amersfoort

Sinai
centrum • Joodse GGZ

“Wat betekent
Chanoeka?”

Scan de QR-code

freyda
Over Joods leven

www.freyda.nl

Sjoekertjes

Joods koor Ha Shoshan (de roos)

We stellen ons voor; Rachel Schoneveld en Marlijn Knorringa, twee enthousiaste Joodse koorleden die met veel plezier en nesjomme zingen in het Ivriet. Gewoon omdat het fijn is om verbonden te zijn met G'd, omdat het fijn is om verbonden te zijn met alle Joden, omdat het fijn is om samen te zingen. Ben je Joods en is de oefenlocatie in Zwijndrecht, Zuid-Holland, voor jou goed bereikbaar. Hou je van het Joodse lied en de verbondenheid. Zing je graag?

[Laat van je horen en meld je aan bij Rachel en/of Marlijn. koorhashoshan@outlook.com; Rachel: 06 36114155 en Marlijn: 06 20221111.](#)

Joods Haagse Praatclub

Gelukkig zullen er altijd ondernemende mensen zijn. Zoals Stella Lens, die in Den Haag een clubje oprichtte om elke laatste vrijdag van de maand bijeen te komen om actuele onderwerpen ter discussie te brengen, persoonlijke verhalen of gewoon gezellig te praten. Soms bij Stella thuis of in de bekende Haagse Posthoorn aan het Lange Voorhout. Om 11.00uur aan de koffie om elkaar beter te leren kennen. Kom langs en breng je beste humeur mee!

[Aanmelden: tel.: 0615638014 of stellalens@ziggo.nl](#)

Jom HaVoetbal 2023

De komende Jom Ha Voetbal is op zondag 25 juni 2023. Natuurlijk vinden we het ontzettend leuk als jij er dan ook weer bij bent! Ook komend jaar vindt Jom Ha Voetbal weer plaats bij AFC op Sportpark Goed Genoeg in Amsterdam. [Meer informatie: info@jomhavoetbal.nl](#)

Informatie Carla Kossman

In de oorlog is een meisje Carla Kossmann door mensen van Weverij de Ploeg in Bergeijk ondergebracht bij de familie Kanen op de Bucht

in Bergeijk. Er is een foto uit 1944 van haar met Tiny Kanen, de meisjes zijn daar een jaar of 4 oud.

[Wie weet hoe het verder met Carla Kossmann gegaan is? Diederik van Daalen \[dvdw14@gmail.com\]\(mailto:dvdw14@gmail.com\)](#)

Zoom-bijeenkomst familie Vecht?

De familie Vecht stamt af van de Joodse Mozes Heiman die in het Napoleontische tijdperk de naam Vecht koos. Zijn grafsteen is nog te vinden op de Joodse begraafplaats in Elburg. Voor alle dragers van de Nederlandse versie van de familienaam Vecht, wereldwijd, en hun kinderen en kleinkinderen willen we deze Zoom-bijeenkomst(en) gaan opzetten. De spreektaal zal noodgedwongen het Engels zijn, maar we kunnen je eventueel helpen. Je kunt ons helpen door deze tekst door te sturen aan de jouw bekende familieleden zodat ze zich op de lijst van genodigden kunnen laten zetten.

[Meldt je aan voor de uitzendingen via: \[vp@vteken.nl\]\(mailto:vp@vteken.nl\)](#)

Israëlische podiumfestival

Het Israël Stage Festival heeft nog tot maart voorstellingen in Amsterdam en Den Haag.

[Voor meer informatie, zie <https://israelistagefestival.com>](#)

Emanuel Kijzer en gezin

Ik ben op zoek naar info over een familielid dat in 1930 concierge was van het Centraal Israëlitisch Joods Weeshuis in Utrecht, adres toen Nieuwegracht 92. Emanuel Kijzer, Geboren Gouda 3-8-1887, vermoord Sobibor 5-3-1943, zoon van Meijer Kijzer en Sophia Seijffers. Gehuwd met Marianne Rimini geboren Amsterdam 20-11-1889, vermoord Sobibor 5-3-1943. Kinderen: levenloos geboren 18-4-1925, Meijer Kijzer, Utrecht 1-10-1927, Sobibor 23-7-1943. Adres Magdalenastraat 1 Utrecht.

[Info graag naar Paul Beek: \[paulbeek_1956@yahoo.com\]\(mailto:paulbeek_1956@yahoo.com\)](#)

Correcties:

Mirjam van Dam: In Benjamin nummer 129 stond boven het artikel over

zangeres Mirjam van Dam op pagina zes per abuis de titel Mirjam Polak.

Kleding: In Benjamin nummer 129 wordt in het stuk 'Joodse identiteit en kleding' op pagina 14 geschreven dat in Makkabeeën staat dat Joodse jongeren die zich schuldig maken aan Hellenisering door het dragen van petten die daarvoor kenmerkend waren, gedood werden. Dat staat echter niet zo geschreven in het betreffende hoofdstuk van Makkabeeën.

Bagel: In Benjamin nummer 128 staat in het stuk 'De reis van de Bagel' op pagina 34 en 35 dat Bagels & Beans de eerste was die de bagel in Amsterdam introduceerde. Gary's Muffins van Gary Feingold begon echter eerder.

Lezersreactie Joods begraven:

Hierbij wil ik reageren, op het verhaal, van Joods begraven of juist niet. Op blz 42 van Benjamin nr. 129. Mijn verhaal, is precies hetzelfde, ik ben Joods en mijn man niet, mijn hele familie is in de oorlog omgekomen en ik ben als enigste er uitgekomen. En heb altijd gezegd dat mijn vader en moeder, het fijn gevonden zouden hebben dat ik op een Joodse begraafplaats begraven zou worden. Maar waar ik begraven wilde worden is gesloten, nu wilde het geval, dat er in onze omgeving een Natuurbegraafplaats gekomen is. Dat zou wat voor ons zijn, zei manlief, dan liggen we toch naast elkaar (wij hopen volgend jaar 65 jaargetrouwd te zijn) hij had er ook geen moeite mee, dat ik dat wilde. Zo gezegd, zo gedaan, we hebben een afspraak gemaakt voor inlichtingen en alles overwogen. Zijn er na een week terug gegaan, een plaatsje uitgezocht. Gereserveerd en betaald en liggen naast elkaar op nr. 39 en 40. En toen we die stap gezet hadden, gaf het ons een heel vredig gevoel. Het is nu ruim een jaar geleden, dat we die beslissing gemaakt hebben en het voelt nog steeds, als we het er over hebben heel bevredigend. Denk er eens over na! Dit is maar een tip.

[Groeten, Jos en Cosima de Snajjer Manassen.](#)

Geef ook een sjoekertje op!
Mail naar benjamin@joodswelzijn.nl

Uiterlijk 23 februari voor het Pesach nummer dat in de week van 20 maart verschijnt.

Gespreksgroepen

Is een gespreksgroep iets voor jou? Ja, een gespreksgroep is voor iedereen die goed kan luisteren en graag zijn of haar ervaringen wil delen. Het is voor mensen vaak prettig om zaken met elkaar te delen in een veilige (Joodse) omgeving, doordat er herkenning te vinden is in elkaars verhaal. Op deze manier vind je erkenning voor je eigen gedachten en dilemma's.

De komende tijd starten we met de volgende gespreksgroepen:

De tweede generatie (Rotterdam & Den Haag)

Jarenlang was er geen aandacht voor de zogenaamde tweede generatie. Inmiddels is dat veranderd. Het oorlogsverleden van de ouders kan in meer of mindere mate invloed hebben op het leven van de kinderen. Een gesprek met mensen met soortgelijke ervaringen wordt door velen als prettig en behulpzaam ervaren.

Deze groep start begin volgend jaar.

Schrijfgroep (Amsterdam & Dieren)

Tijdens deze nieuwe schrijfgroep ga je onder begeleiding van een groepshulpverlener per bijeenkomst twee stukjes schrijven over een bepaald thema. Op deze manier creëer je een "mozaïek van je leven". We lezen de geschreven stukjes aan elkaar voor, je ontvangt feedback van de groep en de groepshulpverlener waardoor er (h)erkenning ontstaat.

Voor alle gespreksgroepen geldt dat deze alleen doorgaan bij voldoende aanmeldingen.

Meer informatie en aanmelden via
spreekuur@joodswelzijn.nl
of telefonisch via
088-1652200.

Het landelijk telefonisch spreekuur maatschappelijk werk is op werkdagen van 9.00 tot 17.00 uur via T: 088 165 22 00. Vanaf 1 januari 2023 is het telefonisch spreekuur van 09.00 tot 13.00 uur.

ALGEMEEN:

JMW

Van Boshuizenstraat 12
1083 BA Amsterdam

T: 088-1652200

E: info@joodswelzijn.nl

www.joodswelzijn.nl en freya@joodswelzijn.nl

JMW BUREAUS:

Arnhem

Mr. E.N. van Kleffenstraat 6 (Station 026)

6842 CV Arnhem

Dit is alleen een bezoekadres, en kan alleen op afspraak bezocht worden

Den Haag

Koninginnegracht 19 (Taurogebouw)
2514 AB Den Haag

Rotterdam

Het Huis van de Wijk
Kipstraat 37
3011 RS Rotterdam

Lev – Informatie- en ontmoetingscentrum 60+

Kastelenstraat 80
1083 DE Amsterdam

Clënten- en Deelnemersraad (CDR)

Iedereen die met JMW te maken krijgt als cliënt, deelnemer of gebruiker van onze diensten, kan terecht bij de Clënten- en Deelnemersraad (CDR). De raad is een belangrijke schakel tussen u en de organisatie en kan uw belangen behartigen, maar ook ideeën overbrengen, (veranderende) behoeftes signaleren en vanuit de doelgroep adviseren.

De Clënten- en Deelnemersraad en JMW hebben onderlinge afspraken gemaakt over de medezeggenschap en inspraak van cliënten via de CDR.

Voor de CDR is het belangrijk van u, als gebruiker van de diensten van JMW, te horen hoe u over het werk van JMW denkt. Daarom nodigen wij u uit om contact met ons op te nemen. Uw ervaringen, ideeën en suggesties zijn van harte welkom. De CDR is geen klachtencommissie, maar komt wel op voor uw belangen. U kunt mailen naar cdr@joodswelzijn.nl

Huidige leden: Joost Weijel, Marguerite Berreklouw, Erica Polak, Femke Roos (voorzitter) en Nico Peper

Zie ook: joodswelzijn.nl/over-jmw/cliënten-en-deelnemersraad

De Benjamin wordt vooral gemaakt door een redactie van vrijwilligers:

Karien Anstadt
Voormalig
medewerker van
JMW

Lea van Coeverden
Journalist

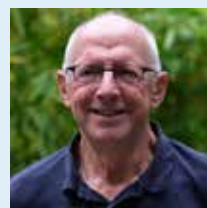
Marianne Fuchs
Voormalig
medewerker
van JMW

Manja Pauka
Redactielid vanuit
haar huidige functie
bij JMW

Leslie Schwartz
Redactielid vanuit
haar huidige functie
bij JMW

Patrick Sternfeld
Achtergrond in HR

Jolan Toff
Voormalig
medewerker van
JMW

Automakelaar aan huis

Denkt u na over de aanschaf van een nieuwe auto, maar is een keuze maken moeilijk? Misschien rijdt u niet meer en kunt u hulp gebruiken bij het verkopen van uw auto? Automakelaar **Tom Wesselingh** kan u hierbij helpen! Als onafhankelijke, professionele en betrouwbare automakelaar onderhandelt Tom voor u en koopt of verkoopt hij uw auto altijd gunstig en met zekerheid. U betaalt het bemiddelingstarief pas achteraf en alleen bij succesvol resultaat.

Waarom kiezen voor de Automakelaar aan huis?

- persoonlijke service aan huis, zekerheid en financieel voordeel
- vast bemiddelingstarief
- verkoop van uw auto zonder beslommering
- blijven rijden in uw auto tot aan de verkoop
- aankoop van een nieuwe auto of betrouwbare occasion voor een eerlijke prijs
- aankoopkeuring bij elke gebruikte auto

Prijs zonder ledenvoordeel:

- vast bemiddelingstarief afhankelijk van het aankoop/verkoopbedrag van de auto

Ledenvoordeel:

- 10% korting op het bemiddelingstarief

Deze service wordt aangeboden via Amstelring Ledenservice. Kijk voor meer informatie op **www.amstelringledenservice.nl** of bel tijdens werkdagen van 08.30 uur - 17.00 uur met **020 - 333 5100**. U bent al lid van Amstelring Ledenservice voor € 24,- per jaar. De specifieke Joodse diensten kunt u lezen op **www.joodswelzijn.nl/bsp**.

Benjamin Service Pakket (BSP) voor iedereen met een Joodse achtergrond en hun partners.

Wanneer u lid wordt van het Benjamin Service Pakket, kunt u gebruik maken van alle aanbiedingen op zorg- en gemaksdiensten, artikelen en cursussen van Amstelring Ledenservice, met daarbovenop specifieke Joodse diensten.

Neem voor informatie over het Benjamin Service Pakket en aanmelden contact op met **lev@joodswelzijn.nl** of bel Roos Bar-Ephraïm **06-12202914**.

De specifieke Joodse diensten kunt u lezen op **www.joodswelzijn.nl/bsp**

Antwoordbon 130

naam	voorletter(s)	voornaam
adres	postcode	woonplaats
telefoon mobiel	e-mail	
☐ man ☐ vrouw		

Privacyreglement zie: **www.joodswelzijn.nl/privacy-veiligheid-klachten**

- ☐ Ik wil graag een **gratis abonnement** op de Benjamin.
- ☐ Ik wil graag informatie over de **gesproken** Benjamin.

- ☐ Ik wil graag de Benjamin **in het buitenland** ontvangen.
(U ontvangt een factuur).

- ☐ Ik wil graag lid worden van het **Benjamin Service Pakket**.
- ☐ en hierbij machtig ik **Amstelring** voor de automatische incasso van de jaarlijkse bijdrage voor het Benjamin Service Pakket

Mijn IBAN

Maak het hokje van uw keuze zwart. Uw persoonlijke gegevens worden conform de wet op de privacy behandeld.

datum

handtekening

Deze bon zenden naar:

JMW – Benjamin abonnementenadministratie
VAN BOSHUIZENSTRAAT 12,
1083 BA AMSTERDAM

VIER PESACH MET JMW IN LUNTEREN

5 T/M 14 APRIL 2023

**Breng met elkaar een traditionele Pesach door
in de prachtige bosrijke omgeving van Lunteren.**

Geniet van alle Pesach-tradities en activiteiten in de vertrouwde sfeer van JMW, inclusief uitgebreide seideravonden, vers bereide koosjere maaltijden en sjoeldiensten. Ook uitstapjes, workshops, creatieve activiteiten en live optredens zijn inbegrepen.

Informatie en aanmelden (graag vóór 14 maart) via
activiteiten@joodswelzijn.nl of 088-1652200.

Kosten* (all inclusive):

€ 231,00 per persoon per nacht op een eenpersoonskamer
€ 376,00 per twee personen per nacht op een tweepersoonskamer

**Deelname gedurende een deel van de periode is (onder voorbehoud) mogelijk.*

*Als u de gehele periode boekt (negen nachten), krijgt u een nacht cadeau en betaalt u slechts voor acht nachten.
Bij hoge uitzondering is een reductieregeling mogelijk. Ook het betalen in termijnen is toegestaan.*

Dit evenement staat onder toezicht van het I.P.O.R.

Iedereen met een Joodse achtergrond en zijn of haar partner is welkom!

